

Liturgia i jej miejsce w formacji kapłańskiej w seminariach duchownych prezentowane w periodyku liturgicznym „Mysterium Christi” (1929-1939)

Niemal w każdym państwie na zachodzie Europy, w którym szerzył się ruch liturgiczny, wydawano czasopisma liturgiczne¹. Za ich

KS. KRZYSZTOF BELKOT – dr nauk teologicznych w zakresie teologii pastoralnej, absolwent Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, studia specjalistyczne z liturgiki w Instytucie Teologii Pastoralnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, kierownik Referatu prawnego, dyscypliny sakramentów i sakramentaliów Kurii Metropolitalnej w Częstochowie, przewodniczący Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej, redaktor Kalendarza Liturgicznego Archidiecezji Częstochowskiej, ceremoniarz biskupi, wykładowca liturgiki w Wyższym Seminarium Duchownym Archidiecezji Częstochowskiej i Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Sosnowieckiej w Częstochowie. Opracował m.in. *Agendę liturgiczną archidiecezji częstochowskiej* (Częstochowa 2010).

¹ W Holandii były to: „Liturgisch Parochieblad”, „Tijdschrift voor Liturgie” i „Ons Liturgische Tijdschrift”, w Niemczech – „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” i „Liturgische Zeitschrift”, w Austrii – „Bibel und Liturgie” i „Seelsorger”, w Belgii – „Les questions liturgiques et paroissiales”, we Włoszech – „Rivista liturgica” i „Bolletino liturgico”, we Francji – „Revue du chant gregorien”, na Węgrzech – „Katholikus Nevelés” i „Pannonhalmi Szemle”, w Hiszpanii – „La vida cristiana”, w Portugalii – „Opus Dei”. Zob. M. KORDEL, *O pismo liturgiczne w Polsce*, „Gazeta Kościelna” 34 (1927), 218; Rubryka „Czasopisma liturgiczne” w: „Mysterium Christi” wymienia szereg czasopism liturgicznych wychodzących wówczas w Europie: MCh 1 (1930) 2, 47-48; nr 3 s. 46-47; nr 4, s. 46-48; nr 5, s. 46-48; nr 6, s. 46-48; 2 (1930), 47-48, 94-96; 4 (1932-1933), 146; 5 (1933-1934), 55; nr 5-6 okładki; 6 (1934-1935), nr 1, nr 2, nr 3 okładki i s. 158; 10 (1938-1939), 192.

Zeszyty poszczególnych roczników „Mysterium Christi” z wyjątkiem pierwszego, posiadają paginację ciągłą. Dlatego numer poszczególnego zeszytu będzie podawany dla rocznika pierwszego, a w pozostałych przypadkach tylko wtedy, gdy będzie chodziło o materiał czy informację znajdującą się na okładkach danego zeszytu.

pośrednictwem propagowane idee mogły dotrzeć do szerszego kręgu społeczeństwa. Również w Polsce idea założenia nowego czasopisma o profilu liturgicznym powstała pod wpływem będącego już w pełnym rozwoju ruchu liturgicznego na Zachodzie. Dawał on naszemu krajowi przykład swego zorganizowania oraz stosowania znanych metod docierania do ogółu duchowieństwa i wiernych. Zdawano sobie sprawę z faktu, że ważną rolę w rozwoju każdej podejmowanej na szeroką skalę akcji odgrywa wydawanie przez jej krzewicieli osobnego periodyku².

Decyzja co do wydawania pierwszego polskiego czasopisma liturgicznego oraz utworzenie komitetu redakcyjnego nastąpiło 6 marca 1929 roku w Krakowie³. Redaktorem został ks. Michał Kordel⁴. Przygotowanie wydawnictwa spoczęło na nim, a ks. Jan Korzonkiewicz⁵ w tej

² J. SROKA, *L'apport de l'abbé Michel Kordel au mouvement liturgique polonaise*, Roma 1972, 675-676.

³ M. KORDEL, *Ks. Korzonkiewicz jako liturgista*, w: *X. Jan Korzonkiewicz. Życie i działalność*, red. M. Kordel, Kraków 1934, 101-102.

⁴ Urodził się 3 grudnia 1892 r. w Sidzinie, gdzie uczęszczał do szkoły. Uczył się w Gimnazjum w Oświęcimiu i w Krakowie. W 1914 roku wstąpił do krakowskiego seminarium duchownego i zapisał się na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na formację umysłową Kordela w tym czasie miało wpływ środowisko uniwersyteckie – Konstanty Michalski CM (zm. 1947), Jacek Woroniecki OP (zm. 1949), Jan Urban SJ (zm. 1940), abp Józef Bilczewski (zm. 1923), bp Józef Pelczar (zm. 1924), oraz środowisko seminaryjne, w którym główną rolę odgrywał rektor ks. Jan Korzonkiewicz (zm. 1932), twórca klimatu liturgicznego w krakowskim seminarium. Święcenia przyjął z rąk biskupa Adama Sapięhy w 1918 roku. Był wikariuszem w Zatorze, Białej i Łodygowicach. W latach 1921-1925 pełnił obowiązki wikariusza i prefekta szkół powszechnych. W oparciu o pracę Święty Paweł o Starym Testamencie uzyskał doktorat w 1922 roku na Wydziale Teologicznym UJ, gdzie od 1927 r. aż do swojej śmierci (18 lipca 1936 r.) był starszym asystentem opiekującym się biblioteką Wydziału Teologicznego. W 1928 r. założył Koło Miłośników Liturgii, a 1929 r. czasopismo „Mysterium Christi”. Był wykładowcą liturgiki w trzech seminariach w Krakowie. Por. F. LIPIŃSKI, *Kordel Michał*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, 55; M. JAGOSZ, *Kordel Michał*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, 135-140; J. FIJAŁKOWSKI, *Życie liturgiczne w świetle koncepcji ks. Michała Kordela i Konstytucji o świętej Liturgii*. Warszawa 1970 (praca magisterska, mps); S. ZIELIŃSKI, *Ksiądz Michał Kordel liturgista polski*, Kraków 1971 (praca licencjacka, mps); S. DADAK, *Wspomnienie o ks. Michale Kordelu w 80. rocznicę urodzin*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 25 (1972), 354-356; J. SROKA, *Apostolstwo liturgiczne ks. Michała Kordela w „Mysterium Christi”*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976), 221-227; S. KOPEREK, *Ks. Michał Kordel w kontekście polskiego ruchu liturgicznego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988), 136-155; W. ŚWIERZAWSKI, *Pro cuius amore*, Wrocław 1984, 163-182.

⁵ Urodził się 25 czerwca 1877 r. w Kobiernicach koło Kęt. Był duchem opiekuńczym „Mysterium Christi” i jego najbardziej ofiarnym współpracownikiem. Z formacji był

pracy miał mu pomagać⁶. Dla nowego pisma wybrano nazwę „Mysterium Christi”⁷. Pierwszy numer z *imprimatur* arcybiskupa Adama Stefa-
na Sapiehy (zm. 1951), z 22 listopada 1929 roku⁸, ukazał się 29 listopada
1929 r. i był przeznaczony na Adwent i Boże Narodzenie. Numer ten
stanowił dla wydawnictwa wielką radość, bo był początkiem nowego
apostolstwa i realizacją długoletnich zamiarów⁹. Komitet redakcyjny
obejmować miał współpracowników z całego kraju, pismo bowiem już
w swoim założeniu nie chciało tylko uwzględniać jednego środowiska,
lecz periodyk miał ogarnąć całą Polskę i łączyć wysiłki wszystkich litur-
gistów w jedną całość i zorganizowaną akcją¹⁰.

bibliścią, z zamiłowania liturgista typu benedyktyńskiego. Ducha liturgii benedyktyń-
skiej poznał w opactwie benedyktyńskim św. Bonifacego w Monachium. W latach
1915-1920 pełnił obowiązki rektora krakowskiego seminarium duchownego, a od
1922 r. proboszcza parafii katedralnej św. Wacława na Wawelu. Prowadził wykłady
z liturgiki w krakowskim seminarium duchownym w latach 1915-1920. Figuruje jako
współzałożyciel Towarzystwa Miłośników Liturgii (1928) i czasopisma „Mysterium
Christi” (1929). Systematycznie obserwował ruch kościelny na Zachodzie, wyjaśniał
i prostował błędne opinie o Polsce, jej życiu, zwłaszcza religijnym. Sprowadzał lite-
raturę liturgiczną, podaną w książce W. Ballmanna, *In neuer Kraft. Ein Wort für den
Attkirchlichen Choral*, Trier 1916. Zmarł 24 listopada 1932 r. w Krakowie. Por. X. Jan
Korzonkiewicz. *Życie i działalność*, red. M. Kordel, Kraków 1934; *Ks. dr Jan Korzon-
kiewicz*, MCh 4 (1932-1933), 33; H. WERYŃSKI. *Zasłużony prekursor ks. Jan Korzon-
kiewicz*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 25 (1972), 351-354; E. PIOTROWSKI, *Działalność
liturgiczno-duszpasterska ks. Gerarda Szmyda (1885-1938)*, Kraków 1979, 32 (praca
doktorska, mps); Cz. LECHICKI, *Korzonkiewicz Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t.
XIV, 181-183; M. JAGOSZ. *Korzonkiewicz Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolic-
kich*, t. VI, 144-153; W. ŚWIERZAWSKI, *Pro cuius amore*, 153-161.

⁶ F. MACHAY, *Nad mogiłą śp. ks. Michała Kordela*. „Gazeta Kościelna” 43 (1936),
394-395.

⁷ M. KORDEL, *Ks. Korzonkiewicz jako liturgista*. w: *X. Jan Korzonkiewicz. Życie i dzia-
łalność*, 103.

⁸ L. dz. 9935. Por. MCh 1 (1929-1930) 1, 48.

⁹ J. SROKA. *L'apport de l'abbé Michel Kordel au mouvement liturgique polonaise*,
681.

¹⁰ Tamże, 681-682. Por. J. SROKA, *Apostolstwo liturgiczne ks. Michała Kordela w „My-
sterium Christi”*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976), 222. Okładka pierwszego
rocznika zawiera notkę redakcyjną, która informuje, że protektorat nad czasopismem
objął ks. kardynał August Hlond, prymas Polski, przy współudziale abp. Piotra Mań-
kowskiego (z Włodzimierza), a współpracę z redakcją podjęli: ks. Józef Andrasz TJ
ze Lwowa, ks. dr Kazimierz Bieszk z Pelplina, ks. dr Bronisław Gładysz z Pozna-
nia, ks. prałat Stanisław Kornilowicz z Lublina, ks. dr Jan Korzonkiewicz z Krakowa,
ks. prof. prałat Józef Michalak z Płocka, o. Karol van Oost OSB z opactwa Saint Andre
w Belgii, pani Helena Lutostańska z Krakowa, ks. Henryk Nowacki z Warszawy,

Jaki był początkowy nakład czasopisma w pierwszym roku wydawniczym – nie wiadomo. Jest natomiast faktem stwierdzonym, że nakład „Mysterium Christi” w latach 1934-1935 wynosił 1500 egzemplarzy¹¹. Należy sądzić, że ów nakład uległ niestety zmniejszeniu, gdy pismo było wydawane w Poznaniu (od Adwentu 1935 r.) przez Naczelny Instytut Akcji Katolickiej. Świadczyłyby o tym orientacyjny spis prenumeratorów wynoszący 465 osób, a pochodzący z tego już właśnie okresu¹². Dla porównania liturgiczny tygodnik ludowy „Lebe mit der Kirche”, który ukazał się w Adwencie w 1928 r. w Austrii – a więc rok wcześniej od „Mysterium Christi” – już po upływie roku swojego istnienia posiadał nakład 40 000 egzemplarzy¹³.

Drugim redaktorem naczelnym periodyku został 1 grudnia 1935 r. ks. Stanisław Bross¹⁴, po przejściu czasopisma przez Naczelny Insty-

o. Grzegorz Recelj, cysters z Mogiły, ks. Rudolf Tomanek z Cieszyna, o. Jacek Woroniecki, przebywający wtedy w Collegium Angelicum w Rzymie, ks. dr Andrzej Wronka z Gniezna, ks. dr Aleksander Żychliński z Poznania, księża profesorowie liturgiki przy seminariach duchownych i inni. Por. MCh 1 (1929-1930) 1, okładka.

¹¹ Świadczą o tym zachowane rachunki z tego czasu, wystawione na nazwisko Kordela, a pochodzące z Drukarni Polskiej Zemanka z okresu, kiedy administracja była w Krakowie. Dotyczą one rocznika VI i numerów: drugiego z 1934 roku na Boże Narodzenie oraz szóstego z 1935 roku na Boże Ciało. Pierwszy rachunek z dnia 20 grudnia 1934 r. za 1500 egz. „Mysterium Christi” wynosił 473 zł., a drugi z dnia 19 czerwca 1935 r. za tę samą liczbę egz. plus dodatek wyniósł 484 zł. Zob. Rachunek z 20 grudnia 1934 r. i z 19 czerwca 1935 r. za 1500 egz. „Mysterium Christi”, ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W POZNANIU, Zbiory Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, Sygn. 62: Teczka. Korespondencje i inne akta luźne za lata 1935-1937. Potwierdza także w przybliżeniu ten nakład wykaz wysłanych 23 maja 1935 r. egzemplarzy periodyku do prenumeratorów, a dotyczący także rocznika VI numeru piątego na Zesłanie Ducha Świętego. Wysłano wtedy w sumie 1 273 egzemplarze, w tym: na ryczałt – 1159 zeszytów, za granicę – 58, seminarium krakowskiemu – 49 i na ulicę św. Marka – 7. Zob. Wykaz wysłanych egzemplarzy „Mysterium Christi” do prenumeratorów z 23 maja 1935 r. ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W POZNANIU, Zbiory Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, Sygn. 62: Teczka. Korespondencje i inne akta luźne za lata 1935-1937.

¹² ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W POZNANIU, Zbiory Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, Sygn. 56: Teczka. Korespondencje i inne akta luźne za lata 1935-1939, List S. Brossa do K. Bieszka z 13 lutego 1937 r.

¹³ P. PARSCH CRSA, *Akcja liturgiczna w Austrii*, tłum. H. Lutostańska, MCh 2 (1931), 123.

¹⁴ Urodził się 17 października 1895 roku w Witkowie. Święcenia kapłańskie otrzymał 5 kwietnia 1919 r. z rąk kardynała Edmunda Dalbora (zm. 1926). W latach 1924-1928 przebywał na studiach w Paryżu, gdzie uzyskał doktoraty z teologii i prawa. Od 1 października 1930 do 1 września 1938 r. pełnił funkcję dyrektora Centrali Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej w Polsce z siedzibą w Poznaniu. Organizował w całym

tut Akcji Katolickiej w Poznaniu¹⁵. Pełnił to zadanie do 1 grudnia 1937 roku. Czasopismo z okresu kierownictwa Brossa, i w ogóle z czasu patronatu Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, nie polepszyło ani swojej szaty zewnętrznej, ani zawartości wewnętrznej, która za Kordela była zdecydowanie bogatsza o artykuły polskich i zagranicznych autorów. Wymownym dowodem jest fakt, że Bross jako redaktor nie zamieścił ani jednego artykułu w „Mysterium Christi”. Jedyne nakładem Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, w ramach wydawnictwa zbiorowego, wydano trzy pozycje wchodzące w skład tzw. „Biblioteki Misterium Christi”¹⁶.

Trzecim z kolei redaktorem był ks. Kazimierz Bieszk¹⁷. Osobiste przekonanie do ruchu liturgicznego oraz doskonała orientacja w literaturze sprawiły, że stał się pionierem ruchu liturgicznego w Polsce. Po śmierci ks. Kordela przejął redakcję czasopisma „Mysterium Christi” w latach 1936-1939¹⁸, jako redaktor odpowiedzialny, i współpracował

kraju centrale diecezjalne Akcji Katolickiej. W 1935 roku w Poznaniu zorganizował pierwsze w kraju uniwersyteckie studium katolickie o rodzinie. W latach 1953-1956 pełnił obowiązki Wikariusza Generalnego Archidiecezji Gnieźnieńskiej, na polecenie ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego (zm. 1981). Zmarł 28 stycznia 1982 r. we Wrocławiu. Por. ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W GNIEŹNIE, Sygn. Pers. A 92, Akta personalne ks. Stanisława Brossa; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza. Warszawa 1938, 74-75; *Wykaz pracowników nauki polskiej od XV w. do 1970 roku*, red. J. Żurawicka i in. t. 1. Warszawa 1983, 153.

¹⁵ MCh 7 (1935-1936) – 9 (1937-1938), okładki.

¹⁶ Nie jest ona jednak kontynuacją założeń „Biblioteki liturgicznej” Kordela (sakramenty, sakramentalia, modlitwa brewiarzowa dla wiernych). Zawiera trzy pozycje tematycznie zróżnicowane: F. MARLEWSKI, *Akcja katolicka a ruch liturgiczny*, Poznań 1936; M. SPOĆKO, *Idea miłosierdzia Bożego w liturgii*, Poznań 1937; B. GŁADYSZ, *Liturgiczne znaczenie hymnów brewiarzowych*, Poznań 1938.

¹⁷ Urodził się 25 września 1890 r. we Fryburgu badeńskim. Studia uniwersyteckie odbył we Fryburgu, gdzie uzyskał doktorat z historii Kościoła w 1914 roku. Do armii niemieckiej został wcielony w lutym 1915 roku i wysłany na front zachodni. Po zakończeniu wojny studiował w seminarium w Pelplinie, gdzie otrzymał 20 marca 1920 r. święcenia kapłańskie. W latach 1932-1937 był wicerektorem seminarium, gdzie od 1935 do 1939 r. wykładał alumnom homiletykę i liturgikę. W 1940 roku władze niemieckie nakazały mu opuszczenie Pomorza. Przebywał w Badenii. Po zakończeniu wojny pracował w duszpasterstwie polskim i zmarł jako kapelan obozu polskiego w Obersasbach w RFN – 24 stycznia 1946 roku. Por. H. MROSS, *Bieszk Kazimierz*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. V, 108-111; S. CZŁAPA, *Ks. dr Kazimierz Bieszk jako liturgista*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. W. Schenk, t. 4, Lublin 1982, 61.

¹⁸ MCh 8 (1936) 1 – 10 (1938-1939) 5, okładki; Informację o nominacji Bieszka na redaktora odpowiedzialnego, zawiera także – *List S. Brossa do Wydawnictwa Herdera we*

z redaktorem naczelnym Brossem w latach 1936-1937. „Mysterium Christi” za jego kierownictwa nabrało jeszcze bardziej charakteru pastoralnego. Jego publikacje w prosty i łatwy sposób starały się uprzystępnić czytelnikowi bogactwa zawarte w liturgii. Najważniejsze zadanie ruchu liturgicznego widział Bieszk w udostępnieniu zrozumienia liturgii wiernym.

Czasopismo „Mysterium Christi” od samego początku postawiło sobie za cel otwierać przed czytelnikami „skarby modlitw, śpiewów, czytań i czynności modlącego się Kościoła”¹⁹. Stała rubryka „Z ruchu liturgicznego” informowała o stanie i postępach ruchu liturgicznego w różnych ośrodkach w Polsce i na Zachodzie; liczne notatki bibliograficzne, recenzje, dotyczące nawet artykułów w periodykach, szerzyły wiedzę o zasadniczych nurtach i dorobku liturgicznym. „Mysterium Christi” posługiwało się językiem popularnonaukowym²⁰. Na przestrzeni dziesięciu lat wydawania mamy w nim prawie 500 artykułów, ponad 120 autorów polskich, którzy byli specjalistami w różnych dyscyplinach teologicznych, a którzy z pasją i ogromną gorliwością podjęli problematykę liturgiczną. Podjęli ją z wyboru, z zamiłowania, ze zrozumieniem, że nie są tylko teoretykami, ale i duszpasterzami²¹. W czasopiśmie znajdują się także tłumaczenia prac około 40 autorów zagranicznych. Ponadto ukazało się blisko 600 recenzji oraz ponad 260 informacji z życia liturgicznego w kraju i za granicą. W sumie periodyk składa się z 71 zeszy-

Freiburgu z 11 września 1937 r., w: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W POZNANIU, Zbiory Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, Sygn. 56: Teczka. Korespondencje i inne akta luźne za lata 1935-1939.

¹⁹ Zwracało uwagę na znaczenie i treść tekstów liturgicznych, na związek między dogmatami wiary i liturgią, między publicznym nabożeństwem a uświęceniem wiernych. Pomagało doprowadzać lud do czynnego udziału w liturgii. Świadczy o tym choćby zarządzenie abp. Romualda Jałbrzykowskiego (zm. 1955) z 27 lipca 1932 r., polecające czytanie w całej archidiecezji wileńskiej pierwszego polskiego czasopisma liturgicznego „Mysterium Christi”. Por. J. SROKA, *Odnova liturgii przed Soborem Watykańskim II w Polsce*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976), 187; TENŻE, *Apostolstwo liturgiczne ks. Michała Kordela w „Mysterium Christi”*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976), 224; S. HOŁODOK, *Jałbrzykowski Romuald*, EK VII, kol. 737-738.

²⁰ MCh 1 (1929-1930) 1, okładka. Kordel współpracował z „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft”, gdzie umieszczał recenzje prac polskich, informując w ten sposób Zachód o ruchu liturgicznym w Polsce. Por. W. SCHENK, *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 3, cz. 2, Lublin 1977, 60.

²¹ S. KOPEREK, *Ks. Michał Kordel w kontekście polskiego ruchu liturgicznego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988), 143.

tów, w tym 10 zawierających numery podwójne²² (łącznie 81 numerów). Czasopismo liczy 3040 stron.

W okresie międzywojennym seminaryjne programy nauczania teologii w Polsce traktowały liturgię jako rubrycystykę i wraz ze śpiewem kościelnym znajdowała się ona na samym końcu przedmiotów nauczania jako nauka praktyczna²³. W seminaryjnych wykładach przeważnie kładziono nacisk na zewnętrzną stronę liturgii i w jej tłumaczeniu stosowano alegorię²⁴.

Rozwijający się w tym czasie w Polsce ruch liturgiczny wywołał zarówno u duchownych, jak u wiernych znaczne zainteresowanie liturgią. Pragnęli oni głębiej poznać jej treść i ducha. By jednak było to możliwe, należało pozyskać duchowieństwo dla idei liturgicznej, ponieważ decydowało ono o pomyślnym rozwoju życia liturgicznego. Jednak wielu kapłanów wykazywało brak zrozumienia dla sprawy ruchu liturgicznego, co powodowało szereg trudności. Nagłącą więc sprawą stało się położenie większego nacisku na liturgię już w seminariach. Powinny one bowiem szkolić i wyposażać alumnów w umiłowanie i rzetelną znajomość liturgii, konieczną w przyszłym apostołstwie liturgicznym²⁵.

Sekcja liturgiczna na V Zjeździe Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi w 1929 r. uchwaliła wprowadzenie liturgiki jako przedmiotu odrębnego, wyłączonego z teologii pastoralnej i ujmującego jej wykład szerzej niż dotychczasowa rubrycystyka²⁶. Sprawy te nie były obce czasopismu liturgicznemu „Mysterium Christi”. Podkreślało ono, że liturgia jest pierwszorzędnym narzędziem życiowym, jest teologią w akcji, teologią żyjącą. Dlatego duchowieństwo i wierni są zobowiązani przyswoić sobie ducha liturgii i żyć liturgicznym życiem²⁷.

²² MCh 3 (1931-1932) 6-7; 4 (1932-1933) 6-7; 5 (1933-1934) 5-6, 5 (1933-1934) 7-8; 6 (1934-1935) 7-8; 7 (1935-1936) 1-2, 7 (1935-1936) 5-6, 7 (1935-1936) 7-8; 8 (1937) 7-8; 9 (1937-1938) 7-8.

²³ J. KRUPPIK, *Rola liturgii w katechezie młodzieżowej*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 18 (1965), 226.

²⁴ M. KORDEL, rec: G. SZMYD, *Liturgika katolicka*, MCh 1 (1929-1930) 1, 35; W. SCHENK, *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, 56.

²⁵ M. KORDEL, *Na marginesie obrad sekcji liturgicznej*, MCh 2 (1931), 235.

²⁶ W. KORNIŁOWICZ, *Praca nad ożywieniem ruchu liturgicznego w Polsce*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi (3-5.04.1929)*, Kielce 1929, 261-262. Por. W. SCHENK, *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, 57.

²⁷ A. WRONKA, *Najaktualniejsze zagadnienia życia liturgicznego i ich wpływ na kierunek wykładów liturgicznych*, MCh 4 (1932-1933), 195.

Periodyk powołuje się na Konstytucję apostolską *Divini cultus* Piusa XI z 20 grudnia 1928 r., w której papież podkreśla, że wykształcenie liturgiczne jest związane w miarę z nauką chrześcijańską²⁸. Z kolei w Konstytucji apostolskiej *Deus scientiarum Dominus* z 24 maja 1931 r., dotyczącej studiów teologicznych, Pius XI poleca wykładanie liturgiki jako „institutiones systematico-historicae liturgiae, theologia liturgica oraz historia liturgicae”²⁹, Dokument ten dotyczy przede wszystkim uniwersytetów, ale mógł i powinien także służyć za normę seminariom duchownym³⁰.

Redakcja „Mysterium Christi” zdawała sobie sprawę z faktu, że w Polsce było niewiele seminariów, które w jakiś sposób realizowały ideały ruchu liturgicznego. Jeśli docierał on do poszczególnych seminariów, to działo się to dzięki bardziej świątym przełożonym³¹ lub wykładowcom. Należy jednak zaznaczyć, że do wielu seminariów ruch liturgiczny docierał oddolnie przez niektórych kleryków, którzy przed wstąpieniem do duchowej uczelni brali udział w młodzieżowym ruchu liturgicznym. Niejednokrotnie nawet w takiej sytuacji nie wszyscy przełożeni zwracali uwagę na tę sprawę³².

Do seminariów prezentujących w miarę właściwy model wychowania liturgicznego należało Gniezno, gdzie pracował ks. dr Andrzej Wronka (zm. 1974)³³, wykładowca liturgiki w seminarium poznańskim (1923-1928), gnieźnieńskim (1928-1938), współpracownik redakcji „Mysterium Christi”. Wykłady liturgiczne prowadził pod kątem umiłowania życia sakramentalnego i teologii. Dobrze przedstawiał się pod tym względem także Kraków, gdzie działali księża Korzonkiewicz i Kordel, którzy mieli niewątpliwy wpływ na znajdujące się w tym mieście semi-

²⁸ S. M. RENATA, *Liturgia a papieżu XX wieku*, MCh 4 (1932-1933), 19.

²⁹ A. WRONKA, *Najaktualniejsze zagadnienia życia liturgicznego i ich wpływ na kierunek wykładów liturgicznych*, MCh 4 (1932-1933), 195.

³⁰ Tamże.

³¹ *Życie z Kościołem alumnów w częstochowskim seminarium*, MCh 6 (1934-1935), 87-89.

³² *Neoprezbiter: Liturgia w seminarium duchownym*, MCh 4 (1932-1933), 116-117.

³³ Brał udział w Pierwszym Międzynarodowym Kongresie Liturgicznym w Antwerpii w 1930 roku. Por. A. WRONKA, *Pierwszy Międzynarodowy Kongres liturgiczny w Antwerpii (22-27.07.1930)*, MCh 1 (1930) 6, 21-28; *Redakcja. Życiorys i bibliografia prac ks. biskupa Andrzeja Wronki*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 26 (1973), 170-176; J. KUBICKI, *Biskup Andrzej Wronka (1897-1974) jako liturgista*, Lublin 1977 (praca magisterska, mps); J. MANDZIUK, *Wronka Andrzej*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, 448-451.

naria: częstochowskie³⁴, krakowskie i śląskie. W Seminarium Częstochowskim na polu liturgicznym dużo działał także jego rektor ks. Karol Makowski (zm. 1936)³⁵, z wykształcenia liturgista. Pełnił funkcję wykładowcy liturgiki w seminarium we Włocławku (1922-1923)³⁶ i w semina-

³⁴ J. ZWIĄZEK, *Powstanie diecezji częstochowskiej*, CzST 2 (1974), 13-38; TENŻE, *Z dziejów życia liturgicznego w diecezji częstochowskiej*, CzST 8 (1980), 279-304.

³⁵ Urodził się 30 lipca 1884 r., w Warszawie. Uczęszczał do gimnazjum w Łowiczu. W 1901 roku wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. Świecenia przyjął z rąk biskupa Stanisława Zdzitowieckiego w 1906 roku i jako neoprezbiter został mianowany kapelanem tegoż biskupa. Ponadto pełnił funkcję prefekta etatowego w Rządowej Szkole Miejskiej i prywatnym gimnazjum żeńskim we Włocławku. W 1908 r. wyjechał na studia specjalistyczne do Paryża, gdzie pogłębiał wiadomości z zakresu liturgiki. Po rocznym pobycie za granicą wrócił do Polski i objął stanowisko wikariusza w parafii w Pabianicach. W 1910 r., został przeniesiony do Włocławka, gdzie pełnił jednocześnie obowiązki wikariusza i prefekta. W 1921 roku wyjechał na studia specjalistyczne do Rzymu (Angelicum i Papieski Instytut Orientalny), gdzie w 1922 r. zdobył stopień naukowy doktora teologii. W latach 1922 -1923 prowadził wykłady z liturgiki we włocławskim seminarium duchownym. W 1923 r. został odznaczony godnością kanonika i objął funkcję obrońcy węzła małżeńskiego w Sądzie Biskupim, a w czerwcu 1924 r. został mianowany prefektem Państwowego Gimnazjum im. R. Traugutta w Częstochowie. Tutaj zastała go reorganizacja w kościelnym podziale administracyjnym kraju, która spowodowała utworzenie 28 października 1925 r. diecezji częstochowskiej. Wobec tego znalazł się on w strukturach nowo powstałej diecezji, w której pełnił szereg obowiązków, m.in. nadal nauczał religii, pełnił funkcję promotora sprawiedliwości i obrońcy węzła małżeńskiego w Sądzie Biskupim oraz egzaminatora prosynodalnego. W latach 1926-1936 pełnił obowiązki rektora częstochowskiego seminarium duchownego w Krakowie, gdzie prowadził wykłady z liturgiki i od 1929 r. z teologii ascetycznej. Odznaczony został godnością prałata papieskiego w 1927 roku. W latach 1928-1930 nadzorował prace przy budowie nowego budynku seminaryjnego przy ul. Bernardyńskiej 3. Zmarł 10 sierpnia 1936 roku w Krakowie. Por. AACz, sygn. AP 116; AWSDACz, Kronika seminaryjna, t. 1, sygn. brak, 255-262; *Ks. Karol Makowski*, „Niedziela” 11 (1936) 414-415; A. B[OGDAŃSKI], *Śp. ks. Karol Makowski (1884-1936)*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 30 (1936), 212-213; W. P[ATYKIEWICZ] – J. P[LACEK], *Ks. Karol Makowski (1884-1936)*, CzWD 38 (1964) 7, 167; M. KOŁODZIEJCZYK, *Profesorowie i wykładowcy częstochowskiego seminarium duchownego w Krakowie*, CzST 2 (1974), 175; S. BUKALSKI, *Życie i działalność ks. Karola Makowskiego (1884-1936)*, Kraków 1991 (praca magisterska); M. FRUKACZ, *Rektorzy Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Częstochowskiej*, „Niedziela Częstochowska” 44 (2001) 40, 4-5; J. KAPUŚCIŃSKI, *Pierwszy rektor seminarium – ks. dr Karol Makowski (1884-1936)*, „Niedziela Częstochowska” 55 (2012) 50, 5; TENŻE, *Rektorzy Częstochowskiego Seminarium Duchownego w latach 1926-2011*, VeC 2 (2014), 381-384; J. ZWIĄZEK, *Z dziejów życia liturgicznego w diecezji częstochowskiej*, CzST 8 (1980), 279-304.

³⁶ J. DĘBIŃSKI, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918-*

rium częstochowskim w Krakowie (1926-1936)³⁷. W latach 1922-1924 był ceremoniarzem biskupim w katedrze we Włocławku³⁸. Był znawcą przepisów liturgicznych, redagował diecezjalny kalendarz liturgiczny³⁹. Pozostawił po sobie dwa artykuły naukowe⁴⁰. Pełnił funkcję sekretarza⁴¹ sekcji liturgicznej Związku Zakładów Teologicznych w Polsce. Na ósmym zjeździe, który odbył się w Częstochowie w dniach 15-17 kwietnia 1936 r., został wybrany na stanowisko prezesa tegoż związku⁴². Alumni Seminarium Częstochowskiego w Krakowie za jego kadencji rektorskiej co niedzielę odprawiali rozmyślanie oparte na tekstach liturgicznych, Mszę św. z asystą i śpiewem scholi, w Adwencie codziennie Roraty ze śpiewem gregoriańskim, w Dni Krzyżowe – litanie do Wszystkich Świętych, w listopadzie – nabożeństwa i msze za zmarłych, przed wakacjami natomiast odprawiano rekolekcje liturgiczne⁴³. W 1930 r., staraniem ks. rektora Makowskiego, ojcem duchownym w seminarium

1939, Toruń 2010, 151.

³⁷ M. KOŁODZIEJCZYK, *Profesorowie i wykładowcy częstochowskiego seminarium duchownego w Krakowie*, CzST 2 (1974), 175. Ks. rektor Karol Makowski wykładał liturgikę w ilości 2 godz. tygodniowo na roku od I do IV, na roku V 3 godz. tygodniowo, w tym 2 godz. o rytuale i 1 godz. obrzędów Mszy św. Tak więc liturgika w seminarium częstochowskim była zgodnie z zaleceniami sekcji liturgicznej Związku Zakładów Teologicznych w Polsce przedmiotem odrębnym, wyłączonym z teologii pastoralnej. Zajęcia trwały cztery lata z podwójną ilością godzin wykładowych. Por. AWSDACz, *Kronika seminaryjna*, t. 1, 102.

³⁸ J. DĘBIŃSKI, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918-1939*, 261.

³⁹ [K. MAKOWSKI], *Ordo divini officii recitandi et sacri pergendi pro anno Domini 1927*, Katowice 1926; TENŻE, *Ordo divini officii recitandi et sacri pergendi pro anno Domini 1928*, Kraków 1927; J. ZWIĄZEK, *Działalność wydawnicza Kurii Diecezjalnej w Częstochowie*, CzST 2 (1974), 132; J. KAPUŚCIŃSKI, *Rektorzy Częstochowskiego Seminarium Duchownego w latach 1926-2011*, VeC 2 (2014), 384.

⁴⁰ *Słowo moderatora*, w: *Pięciolecie Sodalicji Mariańskiej alumnów Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie 1927-1932*, Kraków 1932, 3-4; *Lewicy w służbie Pana*, Kraków 1933.

⁴¹ *Pamiętnik piątego zjazdu [Zakładów Teologicznych w Polsce] odbytego w Łodzi 3 IV – 5 IV 1929*, Kielce 1929, 262, 338. Na zjeździe tym Makowski przedstawił projekt wykładów z liturgiki. Por. *Pamiętnik piątego zjazdu*, 249.

⁴² Ks. Karol Makowski prezesem Związku Zakładów Teologicznych w Polsce, „Niedziela” 11 (1936) 18, 215; J. KAPUŚCIŃSKI, *Rektorzy Częstochowskiego Seminarium Duchownego w latach 1926-2011*, VeC 2 (2014), 384; K. SKOCZYŁAS, *Związek Zakładów Teologicznych im. św. Jana Kantego w Polsce*, „Studia Włocławskie” 20 (2018), 29.

⁴³ *Życie z Kościołem alumnów w Częstochowskim Seminarium. Kronika liturgiczna*, MCh 6 (1934-1935) 3, 87-88.

został ks. Wendelin Świerczek CM (zm. 1974)⁴⁴, liturgista, muzykolog, kompozytor i propagator pieśni religijnej, który już od roku 1929 uczył alumnów śpiewu gregoriańskiego. Ks. rektor Makowski cieszył się wielkim szacunkiem alumnów i autorytetem u księży. Mówiono o nim, że był prawdziwym kochającym ojcem, przyjacielem starszego duchowieństwa, jak i najmłodszego jego pokolenia, dla którego był pierwszym przewodnikiem na drodze powołania duchownego⁴⁵.

Miał zaufanie u biskupa Teodora Kubiny (zm. 1951)⁴⁶, który uważał go za nieocenionego współpracownika, kapłana wielkich cnót, głębokiej wiedzy i świetnego wychowawcę młodzieży⁴⁷. W duchu wdzięczności dla zmarłego przełożonego, księży wychowankowie podjęli decyzję o ufundowaniu trwałego, żywego pomnika w postaci „Funduszu stypendialnego im. ks. Rektora Dra Karola Makowskiego” dla tych młodych księży diecezji częstochowskiej, którzy będą pragnęli pogłębić przez specjalizację swą wiedzę. Powodowani tą samą myślą uczczenia zasług zmarłego złożyli ofiary na jego płaskorzeźbę. Ponadto podczas akademii żałobnej otwarto listę ofiar na ufundowanie głównego ołtarza w kaplicy seminaryjnej⁴⁸.

Wiodące seminaria znajdowały się także w Lublinie i Lwowie, gdzie udzielali się księża: Władysław Korniłowicz (zm. 1946)⁴⁹, Michał

⁴⁴ S. JANACZEK, *Świerczek Wendelin*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, 292-295. Ks. Świerczek nominację na ojca duchownego otrzymał od biskupa Teodora Kubiny 9 października 1930 r. W seminarium oprócz zwykłych zajęć ojca duchownego prowadził ćwiczenia w śpiewie gregoriańskim, założył Koło Liturgiczne i Koło Misyjne. Rozmawiał alumnów w śpiewie gregoriańskim, w liturgii i w modlitwie.

⁴⁵ AWSDACz, *Kronika seminaryjna*, t. 1, 258, 261-262.

⁴⁶ J. ZWIĄZEK, *Kubina Teodor*, EK X, 136-137.

⁴⁷ AWSDACz, *Kronika seminaryjna*, t. 1, 256-257; W dniu 5 października 1936 r., biskup Teodor Kubina na rozpoczęciu nowego roku akademickiego powiedział: „Rozpoczynamy nowy rok szkolny pod wrażeniem śmierci pierwszego Rektora, twórcy tego seminarium, kapłana, który siebie nie znał, lecz tylko Chrystusa, kapłana na miarę świętego. Cios to wielki dla nas. [...] Wszystko co posiadał ofiarował dla was, umarł ubogi. Niech duch Jego zawsze będzie w tym seminarium”. Por. AWSDACz, *Kronika seminaryjna*, t. 1, 266-267.

⁴⁸ *Fundusz Stypendialny im. Ks. Rektora Dra K. Makowskiego*, „Niedziela” 12 (1937) 14, 164.

⁴⁹ Brał udział w Pierwszym Międzynarodowym Kongresie Liturgicznym w Antwerpii w 1930 roku. Por. A. WRONKA, *Pierwszy Międzynarodowy Kongres liturgiczny w Antwerpii (22-27.07.1930)*, 21-28; S. DUJKA, *Ksiądz Władysław Korniłowicz (1884-1946) jako prekursor odnowy liturgii*, Lublin 1979 (praca magisterska, mps); R. WOSIEK, *Korniłowicz Władysław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, 38-89; L. GRZEBIEŃ, *Korniłowicz Władysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, 141-142.

Niechaj (zm. 1939)⁵⁰, Gerard Szmyd (zm. 1938)⁵¹ i Stanisław Szurek (zm. 1964)⁵². Podobnie było w Pielplinie, gdzie działał ks. bp Konstanty Dominik (zm. 1942)⁵³, ks. Kazimierz Bieszk (zm. 1946) i ks. Józef Grochocki (zm. 1961)⁵⁴. Na dobrym poziomie wykładano także liturgikę w Płocku, w którym pracowali abp Antoni Julian Nowowiejski (zm. 1941)⁵⁵ i ks. Józef Michalak (zm. 1941)⁵⁶. Na uwagę zasługuje również ks. Józef Kozłowski (zm. 1943)⁵⁷ działający w Pińsku.

Pozostałe seminaria odbiegały wyraźnie od ideałów ruchu liturgicznego, w wielu z nich życie religijne ograniczało się na przykład jeszcze do pobożności podmiotowej, a w niektórych w ogóle nie wykładano

⁵⁰ F. STOPNIAK, *Niechaj Michał*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, 536-539.

⁵¹ E. PIOTROWSKI, *Ksiądz Gerard Szmyd (1885-1938)*, „*Studia Lubaczoviensia*” 1 (1983), 117-129.

⁵² S. KUDYBA, *Działalność naukowo-liturgiczna ks. Stanisława Szurka w środowisku lwowskim*, Rzeszów 1975 (praca magisterska); E. PIOTROWSKI, *Działalność liturgiczno-duszpasterska Księdza Gerarda Szmyda (1885-1938)*, 42-45.

⁵³ A. LIEDTKE, *Dominek Konstanty*, EK IV, 63.

⁵⁴ J. BUXAKOWSKI, *Śp. Ks. Józef Grochocki 1894-1961*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 15 (1962), 52-54; H. MROSS, *Grochocki Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. V, 518-519.

⁵⁵ M. GRZYBOWSKI, *Nowowiejski Antoni Julian*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, 566-574.

⁵⁶ Cz. KRAKOWIAK, *Michalak Józef*, EK XII, 794.

⁵⁷ Urodził się 20 marca 1893 r. (pow. Wołkowysk). Po studiach filoz.-teol. w Seminarium w Wilnie, w 1918 przyjął święcenia kapłańskie. W diecezji pracował m.in. jako prefekt wyższego seminarium duchownego w Pińsku w latach 1927-1929 oraz jako wykładowca liturgiki, literatury łacińskiej, sztuki kościelnej w latach 1928-1929 i liturgii rzymskiej (łacińskiej) 1932-1939. Ponadto pełnił funkcję konsultora w komisji liturgicznej 1928-1939 i ceremoniarza biskupiego 1932-1939. W 1929 r. został skierowany na studia na Katolicki Uniwersytet Lubelski, które w 1932 zakończył doktoratem z prawa kanonicznego. Na VII Zjeździe Związku Zakładów Teologicznych pod wezwaniem św. Jana Kantego w Wilnie w dniach 19-21 kwietnia 1933 r. przedstawił „Sposób i metodę nauczania liturgii w seminariach duchownych”. Referat ogłoszono w periodyku liturgicznym „*Mysterium Christi*” (5 (1933-1934), 21-25, 53-55). W czasie II wojny światowej był proboszczem w Świsłoczy. Tam też został rozstrzelany przez Niemców 13 lipca 1943 roku. Por. *Pamiętnik siódmego zjazdu [Zakładów Teologicznych w Polsce] odbytego w Wilnie 19 IV – 21 IV 1933*, Wilno 1934; W. JACEWICZ – J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945*, z. 4, Warszawa 1978, 276; E. BOROWSKI, *Noty biograficzne o zmarłych kapłanach diecezji pińskiej*, Drohiczyń 1982, 129 (mps w Archiwum Diecezjalnym w Drohiczyźnie).

liturgiki⁵⁸. Sprawą palącą stało się uświadomienie kleryków w seminariach, że mają być w przyszłości kapłanami – liturgami, którzy będą przeżywać liturgię i prowadzić wiernych do współofiary podczas mszy, do zrozumienia sakramentów i życia łaski, do przeżywania roku kościelnego. „Mysterium Christi” chciało w tym dziele dopomóc profesorom i alumnom, zamieszczając na swoich łamach artykuły dotyczące liturgii czy też poświęcone wprost liturgii w seminariach. Miały one otworzyć im oczy na piękno liturgii Kościoła i zainteresować nią, co później spowodowałoby u nich indywidualne prace nad głębszym poznaniem liturgii.

Domagano się przede wszystkim, aby nauczanie liturgiki oraz dydaktyka liturgiczna w seminariach zostały podniesione do poziomu prawdziwie naukowego. Dotychczasowe nauczanie liturgiki w zasadzie przez trzy lata, a w wyjątkowych wypadkach przez cztery, i to po jednej godzinie tygodniowo, stanowczo nie wystarcza i należy podwoić liczbę godzin wykładowych⁵⁹, a zajęcia z liturgiki przedłużyć do czterech lat. Liturgika nie może być traktowana jako przedmiot podrzędny, o mniejszym znaczeniu. Nie może być powierzana profesorowi tylko dlatego, że brak mu godzin wykładowych. Efektem takiego postępowania jest sprowadzanie wykładów z liturgiki do nudnych lekcji rubryk, zaznajamianie tylko z rubrycelą i z mszami wotywnymi. Często nie zwraca się uwagi na liturgicznie i estetycznie urządzone ołtarz. Służba Boża nie jest sprawowana w pełnej okazałości swojego liturgicznego piękna. Nie zauważa się bogactwa tekstów liturgicznych, które powinny być materiałem do rozmyślań. Nie ukazuje się klerykom pełni życia i nadprzyrodzonego piękna liturgii pod zewnętrzną powłoką obrzędów i form. Liturgia przy takich niedociągnięciach w wykładach, wraz z powtarzającymi się wciąż stereotypowymi jej czynnościami, nuży przyszłego duszpasterza. Końcowym efektem są duchowni wychowani na urzędników, spełniają-

⁵⁸ W. SCHENK, *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, 56. „Mysterium Christi” informowało swoich czytelników o życiu liturgicznym w poszczególnych seminariach. Por. *Z ruchu liturgicznego w Polsce*, MCh 1 (1930) 2, 40-41; 1 (1930) 3, 37-38; 1 (1930) 4, 37-38; 6 (1934-1935) 85-88; 8 (1936-1937), 126.

⁵⁹ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 23, 53; *Kurs liturgiczny w Poznaniu (5-7.11.1935): Kr. Liturg.*, MCh 7 (1935-1936), 60; W. ŚWIERCZEK, *Niedziela w seminarium duchownym jako objaw życia liturgicznego*, w: *Pamiętnik siódmego zjazdu [Zakładów Teologicznych w Polsce] odbytego w Wilnie 19 IV – 21 IV 1933*, Wilno 1934, 352.

cy mechanicznie funkcje liturgiczne. Do tak wykształconych kapłanów ciężko później dotrzeć, by przekonać ich o prawdziwej wartości liturgii⁶⁰.

Jeśli chodzi o materiał naukowy wchodzący w zakres liturgicznych wykładów w seminariach, w „Mysterium Christi”⁶¹ proponuje się wykładowcom korzystanie z podręczników Richarda Stappera (zm. 1939)⁶²: *Katholische Liturgik*, Ludwiga Eisenhofera (zm. 1941)⁶³: *Handbuch der katholischen Liturgik* oraz Antoniego Coelho OSB *Cours de liturgie romaine*⁶⁴. Zalecano te pozycje ze względu na brak polskiego podręcznika do liturgiki, który odpowiadałby tendencjom ruchu liturgicznego oraz ówczesnemu stanowi nauki⁶⁵. Dopiero bowiem w 1939 r. ks. Józef Michalak z Płocka wydał taki podręcznik: *Zarys liturgiki*, odpowiadający sugestiom ruchu liturgicznego. Mając dobre wykształcenie dogmatyczne i skrypturystyczne, podawał także treść teologiczną liturgii oraz uwagi duszpasterskie mające na celu życie duchem liturgii⁶⁶. Zaproponowano także rozłożenie materiału, który należy wyłożyć w seminarium w ciągu czterech lat, przeznaczając na to dwie godziny tygodniowo. W pierwszym roku należy przedstawić pojęcie liturgii, cel, źródła, rubryki, zwyczaje, księgi liturgiczne, język liturgiczny oraz wyposażenie świątyni,

⁶⁰ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 22.

⁶¹ A. WRONKA, *Najaktualniejsze zagadnienia życia liturgicznego i ich wpływ na kierunek wykładów liturgicznych*, 272. Na VII Zjeździe Związku Zakładów Teologicznych w Polsce, który odbył się w Wilnie w dniach 19-21 kwietnia 1933 r., zlecono dwom uczestnikom sekcji liturgicznej zredagowanie własnego polskiego podręcznika do liturgiki. Podręcznik ten miał powstać w niedługim czasie. W rzeczywistości dopiero w 1939 r. ukazał się *Zarys liturgiki* ks. Józefa Michalaka, jedyny polski podręcznik obejmujący całokształt nauki o liturgii. Czy akurat ten autor był wyznaczony na Zjeździe w Wilnie do napisania podręcznika – nie wiadomo. Por. *Po VII Zjeździe Wileńskim Związku Zakładów Teologicznych w Polsce (19-21.04.1933)*, MCh 4 (1932-1933), 205; Z. WEDER, *Ksiądz Józef Michalak liturgista polski*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. W. Schenk, t. 4, Lublin 1982, 32.

⁶² M. KORDEL. rec.: R. STAPPER, *Katholische Liturgik*, MCh 2 (1931), 333.; *Prof. Dr. Franz Wilhelm Richard Stapper. Lehrstuhl für Pastoraltheologie 1919-1935*, w: <https://www.unimuenster.de/FB2/fakultaet/emeriti/stapper.html>, [20.06.2019].

⁶³ DR M. rec.: L. EISENHOFER, *Handbuch der katholischen Liturgik*, MCh 4 (1932-1933), 284.; W. SCHENK, *Eisenhofer Ludwig*, EK IV, 763.

⁶⁴ Vol. 1, *Liturgie fondamentale*, Bruges 1928.

⁶⁵ Periodyk „Mysterium Christi” nic nie wspomina o dziele arcybiskupa A.J. Nowowiejskiego: *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, którego poszczególne tomy ukazały się: t. 1 – Warszawa 1893-1898; t. 2 – Warszawa 1902; t. 3 – Płock 1905; t. 4 – Płock 1916.

⁶⁶ W. SCHENK, *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, 57.

to jest: ołtarz, ozdoby, paramenta, naczynia i oświetlenie kościoła. Rok kościelny, a w tym brewiarz z uwzględnieniem historii jego powstania, wzajemny stosunek modlitw brewiarzowych zarówno pod względem symbolizmu, jak i treści, kalendarz, obliczanie świąt ruchomych – przewidywano omówić na roku drugim. Kolejny rok nauczania miano poświęcić wyłącznie problematyce mszy, a więc jej historii, egzegezie tekstów liturgicznych oraz rubrykom i przepisom prawnym dotyczącym ofiary mszalnej. Ostatni, czwarty rok miał obejmować praktyczne zajęcia, które powinny dotyczyć mszy, ze zwróceniem szczególnej uwagi na prawidłowości i estetykę w sprawowaniu Najświętszej Ofiary, ważniejszych funkcji liturgicznych w ciągu roku, zwłaszcza w Wielkim Tygodniu oraz administrowania sakramentów⁶⁷.

Jako metodę nauczania liturgii w seminarium zaleca się metodę historyczną, obrazującą genezę i rozwój liturgii od epoki apostołskiej aż do naszych czasów, z uwzględnieniem psychologicznego podłoża i symboliki. Należy podać na końcu obowiązujący tekst i rubryki, z odpowiednią interpretacją⁶⁸. Proponowany plan rozkładu zajęć z liturgii w seminariach pokrywa się częściowo na przykład w zestawieniu z treścią podręcznika Eisenhofera, ale zbyt słabo uwzględnia problematykę sakramentów i sakramentaliów⁶⁹.

Prowadzący wykłady w polskich seminariach powinien pamiętać, że nie wystarczy pozytywne wykładanie materiału liturgicznego. Ze względu na dużą ilość odchyleń od tradycyjnego ducha liturgicznego, w naszym stosunku do liturgicznego życia należy stale prostować w wykładach te niedociągnięcia. Dlatego przykładowo nie wystarczy tylko interpretować formuły i ceremonie liturgii mszalnej, ale należy ujawniać odchylenia od ducha liturgii, jakie mają miejsce w dotychczasowym kulcie eucharystycznym. Podobnie należy postępować w stosunku do modlitwy liturgicznej, sakramentów czy roku kościelnego⁷⁰. Wykładowca w swoich zajęciach nie może pominąć Pisma św. i pism Ojców Kościoła, gdyż jest to wymagane do pełnego ukazania życia liturgicznego i oparcia go o solidny grunt. Studium biblijno-patrystyczne należy połączyć ze studium treści ksiąg liturgicznych. Wynika to z faktu organicznej łączno-

⁶⁷ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 53.

⁶⁸ Tamże, 54; W. KORNIŁOWICZ, *Praca nad ożywieniem ruchu liturgicznego w Polsce*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi*, 261.

⁶⁹ DR M. rec.: L. EISENHOFER, *Handbuch der katholischen Liturgik*, 284.

⁷⁰ A. WRONKA, *Najaktualniejsze zagadnienia życia liturgicznego i ich wpływ na kierunek wykładów liturgicznych*, 272-273.

ści ruchu liturgicznego z całym kompleksem współczesnego odrodzenia różnych dziedzin życia kościelnego⁷¹. Wykłady liturgiczne w seminarium powinny odzwierciedlać także najaktualniejsze zagadnienia życia liturgicznego, do których należą:

a) przekonanie o konieczności życia liturgicznego duchowieństwa i wiernych;

b) podstawowe teologiczne zasady liturgii:

- prawda o naczelnym, aktualnym szafarzu liturgii Jezusie Chrystusie Arcykapłanie;
- prawda o Kościele jako mistycznym ciele Jezusa Chrystusa, drugorzędnym szafarzu kultu liturgicznego;
- prawda o kapłanie sprawującym liturgię w imieniu Chrystusa i w imieniu Kościoła;
- prawda o współudziale wszystkich wiernych w liturgicznym kulcie;
- prawda o hierarchii celów liturgicznych, w której cel soteryczny podporządkowany jest celowi latreutycznemu;
- prawda, według której Trójca Święta jest pierwszorzędnym przedmiotem, do którego zdąża liturgia, a przedmiotem drugorzędnym są święci;

c) zasada o sakramentalności życia chrześcijańskiego zakładająca, że istotne akty liturgii nie mogą ustępować miejsca formom drugorzędnym;

d) teocentryzm życia liturgicznego, którego prawda dobrze zrozumiana powinna odnowić i zmienić u współczesnych wiernych obecne antropocentryczne oblicze życia religijnego;

e) „teoria misteryjna”, której ducha należy uwzględnić w wykładach o poszczególnych aktach liturgicznych⁷².

Liturgia jest właściwą racją kapłaństwa, dlatego zajęcia liturgiczne są jedynymi istotnymi w życiu kapłana. Prawda ta niesie ze sobą szereg celów, które powinny być zrealizowane przez wykłady z liturgii w seminarium. Oprócz poznania i zrozumienia przez kleryków całości liturgii i przygotowania ich do jej praktycznego wykonania, do celów tych należy jeszcze rozpalenie miłości, a także zamiłowania do liturgii, która prowadzi do apostołstwa oraz pogłębienie wiary alumnów w skuteczność sakramentalnych obrzędów. Ostatni cel wykładów jest niezwykle

⁷¹ Tamże, 273. Por. W. KORNIŁOWICZ, *Praca nad ożywieniem ruchu liturgicznego w Polsce*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi*, 261-262.

⁷² A. WRONKA, *Najaktualniejsze zagadnienia życia liturgicznego i ich wpływ na kierunek wykładów liturgicznych*, 196-197, 268-272.

istotny, ponieważ dominująca rola liturgii zostanie dopiero wtedy przywrócona, gdy duchowieństwo, jak i wierni głęboko ożywią swoją wiarę w skuteczność liturgicznych aktów⁷³.

Nauczanie liturgii w seminarium ma prowadzić kleryków do dokładnego poznania wszystkich przepisów dotyczących sprawowania kultu Bożego oraz do osobistego uświęcenia. Znajomość przepisów wchodzi w sposób bardzo ścisły w zakres ich późniejszych obowiązków i zakłada nauczanie i tłumaczenie liturgii innym⁷⁴. Nieznajomość przepisów, jak zauważa Kordel, jest „matką wszelkich błędów i odchyłeń głównie w liturgicznych czynnościach”⁷⁵, a największą ozdobą świątyni jest liturgia wykonywana według zaleceń Kościoła⁷⁶. Należy jednak pamiętać, że sama znajomość „przepisów rubrycystycznych bez opanowania tekstów i bez zrozumienia ducha liturgii, który ożywia ceremonie nie wystarczy, a nawet jest szkodliwa, bo wtedy zewnętrzne formy i ceremonie, nie mając silniejszego oparcia na przejęciu się treścią, muszą się zmieniać, ulegać przekręcaniu, zmechanizowaniu, mogą się łatwo znudzić i przemienić w dziwactwa. [...] sztuki czytania rubryk należy uczyć się z autentycznych źródeł, jakimi są brewiarz, mszał i rytuał. [...] Liturgia ma stronę zewnętrzną. Tą stroną zewnętrzną rządzą pewne prawa ogólne, których nie wolno lekceważyć nawet w szczegółach. Słowa rubryk są także dziwnie namaszczone duchem liturgii. Trzeba umieć je czytać, a potem stosować. Lecz bez wniknięcia w dogmatyczno-ascetyczną treść tekstów liturgicznych, rubryki zostaną suche i niezrozumiałe”⁷⁷. Osobiste uświęcenie wynikające z nauczania liturgii tkwi w jej walorach wychowawczych. Naturze ludzkiej liturgia odpowiada całkowicie, w wyniku czego przez zmysły materialne oddziałuje głęboko i skutecznie na stronę duchową człowieka. Ponadto jest środkiem utrzymania wiary. Synody kościelne określają czynności liturgiczne jako „*imagines fidei, signacula religionis, incitamenta pietatis*”⁷⁸.

Formacja osobista alumnów w seminariach powinna być taka, aby zainteresowanie i umiłowanie liturgii stało się dla nich koniecznością

⁷³ Tamże, 192-193.

⁷⁴ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 23.

⁷⁵ M. KORDEL, *W 1300 rocznicę czwartego Synodu toletańskiego (05.12.63 – 05.12.1933)*, MCh 5 (1933-1934), 17.

⁷⁶ *Domine, dilexi decorem domus tuae*, MCh 2 (1931), 281-283.

⁷⁷ M. KORDEL, *Liturgia, liturgiści a rubryki*, „Gazeta Kościelna” 36 (1929), 234.

⁷⁸ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 23.

i przyzwyczajeniem życiowym, jak dla każdego człowieka oddychanie lub pokarm. Dlatego trzeba stale ukierunkowywać ich uwagę na msze. Nieodłączną częścią wychowania liturgicznego powinna być służba ołtarza oraz służba chórowa z uwzględnieniem zwłaszcza chorału gregoriańskiego⁷⁹, który pielęgnuje ducha modlitwy w sposób szczególny. Wychowawcy powinni zabiegać o wytworzenie w seminariach atmosfery liturgicznej, która kształtowałaby kleryków w odpowiednim kierunku. Czynnikiem mającym wpływ na wytworzenie atmosfery liturgicznej są nabożeństwa sprawowane w obecności alumnów, czy to w seminarium, czy też w katedrze, charakteryzujące się wysokim poziomem estetyki oraz sumiennością w przestrzeganiu przepisów liturgicznych. Służba Boża tam sprawowana powinna być wzorem piękną liturgicznego⁸⁰.

W formacji liturgicznej alumnów zaleca się medytacje oparte zwłaszcza na tekstach liturgicznych, w nich bowiem tkwi główna tajemnica odrodzenia liturgicznego i urobienia przyszłych kandydatów do kapłaństwa. Istotną rolę w ich potrzebach duchowych odgrywają dobrze opracowane rekolekcje i konferencje liturgiczne. Te ostatnie są wskazane zwłaszcza przy ważniejszych momentach roku kościelnego. Powinno się w nich uświadomić alumnów, że przez liturgię poznajemy Chrystusa najlepiej, ponieważ w niej czynimy wszystko przez Niego, z Nim i w Nim. To dzięki niej są oni kształceni i urabiani wszechstronnie, uczeni prawdziwej pobożności przedmiotowej, a nie tej podmiotowej, której tak dużo jest w polskiej religijności. Ponadto liturgia kształtuje alumnów pod kątem społecznym, bo w niej wszystko dostraja się do całości i dobra ogółu, tak że jednostka prawie niknie. Jeśli chodzi o rekolekcje liturgiczne, powinny być one oparte na systematycznym przemyśleniu liturgii i jej wewnętrznego bogactwa⁸¹. Należy także rozmiłować klery-

⁷⁹ Pius XI w Konstytucji apostolskiej *Divini cultus* pisał: „Niechże więc odbywają się w seminariach i innych naukowych zakładach [...] częste i codzienne niemal lekcje lub ćwiczenia w śpiewie gregoriańskim i muzyce kościelnej [...]. W ten sposób obszerniejsze i dokładniejsze wykształcenie kleru w muzyce liturgicznej z pewnością sprawi to, że oficjum chórowe, będące szczególniejszą częścią służby Bożej, przywrócone zostanie do dawnej godności i świetności”. Por. MCh 1 (1930) 5, 48; B. SPORS, *Muzyka kościelna według woli Kościoła*, MCh 2 (1931), 134; W. KORNIŁOWICZ, *Praca nad ożywieniem ruchu liturgicznego w Polsce*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu Związków Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi*, 259.

⁸⁰ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 23-24; W. ŚWIERCZEK, *Niedziela w seminarium duchownym jako objaw życia liturgicznego*, w: *Pamiętnik siódmego zjazdu [Zakładów Teologicznych w Polsce]*, 352, 354.

⁸¹ L.W. *Rekolekcje „sakramentalne”*, MCh 10 (1938-1939), 83-85.

ków w modlitwie brewiarzowej przez wspólne jej odmawianie i zwrócić uwagę na msze recytowane⁸², które zawsze muszą być wcześniej przygotowane przez wyjaśnienie tekstu⁸³.

Sprawą istotną są także niższe i wyższe święcenia alumnów, których nie mogą sobie oni lekceważyć. Należy dlatego uświadamiać ich o obowiązkach, które wynikają z każdego ordo. Niższe święcenia powinny być sposobnością do wykonywania urzędu, który z poszczególnego święcenia wynika⁸⁴.

Alumni w seminariach powinni mieć także możliwość tworzenia kółek liturgicznych⁸⁵ w celu pełniejszej specjalizacji pod kierunkiem profe-

⁸² Msza św. recytowana jest jednym ze sposobów prowadzących do pełnego uczestnictwa. Papież Pius X powiedział, że powinniśmy odmawiać, śpiewać Mszę św., a nie odmawiać modlitwy lub śpiewać pieśni podczas Mszy św. To zdanie, jeśli nie dało początku mszy recytowanej, to ją na pewno spopularyzowało. Por. M. GIESZCZYKIEWICZ, *Moje wspomnienia o rektorze Seminarium*, w: *X. Jan Korzonkiewicz. Życie i działalność*, 57; M. KORDEL, *Msza św. recytowana*, MCh 1 (1929-1930) 2, 18; W. KORNIŁOWICZ, *Praca nad ożywieniem ruchu liturgicznego w Polsce*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi*, 260; W. ŚWIERCZEK, *Niedziela w seminarium duchownym jako objaw życia liturgicznego*, w: *Pamiętnik siódmego zjazdu [Zakładów Teologicznych w Polsce]*, 352.

⁸³ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 24-25; M. KORDEL, *Na marginesie obrad sekcji liturgicznej*, 235; *Po VII Zjeździe Wileńskim*, 204.

⁸⁴ *Po VII Zjeździe Wileńskim*, 205.

⁸⁵ To jeden z wniosków po dyskusji w sekcji liturgicznej piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi w dniach 3-5 kwietnia 1929 r. w której uczestniczyło 22 księży profesorów. Por. *Pamiętnik piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi (3-5.04.1929)*, Kielce 1929, 262; W. KORNIŁOWICZ, *Praca nad ożywieniem ruchu liturgicznego w Polsce*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi*, 261. O powstaniu i działalności „Kółek liturgicznych” w seminariach duchownych informowało „Mysterium Christi” na swoich łamach. Na przykład „Kółko liturgiczne” założone w Seminarium Duchownym w Krakowie, czy w Seminarium Misjonarzy Oblatów w Obrze. Por. MCh 1 (1930) 2, 41; 4 (1932-1933), 198-200; 9 (1937-1938) 90-91. Ze względu na doniosłe znaczenie liturgii w życiu Kościoła oraz w życiu kapłańskim zostało powołane również „Kółko liturgiczne” z inspiracji ojca duchownego ks. Wendelina Świerczka CM w Częstochowskim Seminarium Duchownym w Krakowie 20 grudnia 1934 r., a pierwszym prezesem został alumn piątego roku Marian Rzeszewski (zm. 1982). Przy „Kółku liturgicznym” zorganizowano specjalną sekcję książkową, której celem było dostarczanie alumnom literatury liturgicznej, krajowej, jak i zagranicznej. Zob. AWSDACz, *Kronika seminarium*, t. 1, 212, 250, 346; W. FRĄTCZAK, *Rzeszewski Marian*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VIII, 506-511. „Mysterium Christi” donosiło także o powstaniu „Kółka liturgicznego” dla świeckich przy parafii św. Marcina w Poznaniu z inicjatywy

sora, aby później w miarę możliwości prowadzić samodzielne studia nad liturgią Kościoła⁸⁶. By to jednak było możliwe, profesorowie liturgiki sami muszą się odznaczać głębszą wiedzą w swoim przedmiocie. Dlatego proponuje się dla nich udział w „Tygodniach liturgicznych” o charakterze naukowym oraz założenie koła badaczy liturgii i jej dziejów⁸⁷.

Trzeba odnotować powstanie w niektórych seminariach duchownych tzw. Sekcji Liturgicznych⁸⁸, Seminariów Liturgicznych⁸⁹ czy też organizowanie „Dni liturgicznych” i „Wystaw liturgicznych”⁹⁰, jak również

ks. Władysława Śpikowskiego (zm. 1980), patrologa i liturgisty. Por. MCh 9 (1937-1938), 187-188; M. WOLNIEWICZ, *Śpikowski Władysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, 283-287.

⁸⁶ J. KOZŁOWSKI, *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 25. Por. J. PRZYGODA, *O potrzebie i korzyściach „Kółka liturgicznego” w seminariach duchownych*, MCh 3 (1931-1932), 39-41.

⁸⁷ *Po VII Zjeździe Wileńskim*, 205.

⁸⁸ Przykładowo Sekcja Liturgiczna została założona w Seminarium Śląskim w Krakowie 27 stycznia 1926 r. W 1929 r., liczyła 42 alumnów, z których większość była prenumeratorem „Bibel und Liturgie” i „Mysterium Christi”. Por. MCh 1 (1929-1930) 3, 37-38; w Wadowicach Sekcja Liturgiczna urządziła „Tydzień liturgiczny” w dniach 2-9 kwietnia 1933r., dla „Collegium Marianum” Księży Pallotyńów. Celem tego tygodnia było głębsze zainteresowanie się liturgią, wykazanie wielkości i doniosłości liturgii oraz pobudzenie wszystkich do świadomego, czynnego i żywszego udziału w liturgii. Starano się osiągnąć przez wygłoszone referaty. Por. J.Ż., *Kronika krajowa*, MCh 4 (1932-1933) 6-7, 200-201.

⁸⁹ *Seminarium Liturgiczne w Pelplinie*, MCh 8 (1936-1937) 4, 126. Seminarium Liturgiczne powołał do istnienia biskup chełmiński Stanisław Okoniewski (zm. 1944) na początku roku akademickiego 1935/1936. Liczyło 15 członków. Zebrania odbywały się raz na tydzień. W pierwszym roku celem pracy było głębsze poznanie i zrozumienie hymnów brewiarzowych. W drugim roku akademickim 1936/1937 tematem była wychowawcza wartość liturgii oraz odrodzenie liturgiczne w Polsce i za granicą. Poza tym omawiano bieżącą literaturę liturgiczną oraz aktualne zagadnienia liturgiczne.

⁹⁰ *Dni liturgiczne (jak je urządzać)*, MCh 1 (1929-1930) 5, 26-28; X.A.N., *Co myślę o „Dniu Liturgicznym”*, MCh 4 (1932-1933) 1, 30. „Dni liturgiczne” i „Wystawa liturgiczna” miały miejsce w Częstochowskim Seminarium Duchownym w dniach 15-18 grudnia 1934 r. Z okazji otwarcia „Wystawy liturgicznej” ks. rektor Karol Makowski powiedział: „Liturgia to wspaniała mozaika, to materiał do studiów, to ołtarz całopalny dla serc ofiarnych, to dramat rozpoczęty w Wieczerniku do dziś trwający – centrum, którego Msza św. Kto chce poznać życie Kościoła musi zetknąć się z liturgią. [...] Wystawa to mały przegląd tego, co robi się dla liturgii. [...] Niech będzie fundament, na którym mamy budować życie liturgiczne”. Po otwarciu „Wystawy liturgicznej” referaty wygłosili m.in.: ks. Wendelin Świerczek CM – „Godziny kanoniczne” oraz ks. Michał Kordel „Akcja Katolicka a liturgia” i „Przegląd literatury liturgicznej”. Jeden z alumnów napisał sprawozdanie z przeżytych w seminarium „Dni liturgicznych” i „Wystawy liturgicznej” do belgijskiego czasopisma liturgicznego „Les questions li-

wprowadzenie „Godziny liturgicznej”⁹¹. Celem tych polskich inicjatyw liturgicznych było przybliżenie przyszłych duchownych do liturgii oraz do nowych zachodnich prądów liturgicznych. W czasie spotkań, które miały zazwyczaj miejsce raz w tygodniu, starano się zgłębiać znajomość liturgii w celu dobrego przygotowania liturgicznego i pastoralnego alumnów. Oprócz studiowania liturgiki celem tych grup była również troska o życie liturgiczne w seminariach i świątyniach, w których pełnili posługę kleryczną⁹².

Trzeba stwierdzić, że takie spojrzenie na liturgię i jej miejsce w formacji kapłańskiej w seminariach, prezentowane na kartach „Mysterium Christi”, było zupełną nowością w porównaniu do dotychczasowego tradycyjnego ujmowania liturgii. Przedstawiany sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach zdobywały sobie dopiero prawo bycia, gdyż jeszcze liturgia i rubryki uchodziły w niejednej uczelni duchownej za tę samą rzecz. Nie wiedziano o tym, że o liturgii decyduje dogmat i etyka, logos i etos, a przede wszystkim obiektywizm, a nie nastroje, choćby najbardziej pobożne⁹³.

„Mysterium Christi” identyfikuje się ze stanowiskiem ruchu liturgicznego, który w dziejowym rozwoju kultu Boga dostrzega nie tylko formę zewnętrzną i estetyczną, lecz sięga w głąb, do wnętrza istotnych wartości liturgii⁹⁴. W duchu założeń ruchu liturgicznego czasopismo podkreślało obowiązek zaprowadzenia we wszystkich domach studiów i seminariach wykładów z liturgii, a tym samym kształtowania prawidłowej formacji liturgicznej zwłaszcza u przyszłych adeptów do kapłaństwa, przy pomocy różnych sposobów jej rozpowszechniania⁹⁵.

W ujęciu „Mysterium Christi” liturgia to czyn publiczny Kościoła, którego celem jest przede wszystkim uwielbienie Boga, a także zbawienie człowieka. Kościół jest rozumiany jako Mistyczne Ciało Chrystusa. Z faktu tego wynika, że chrześcijanin biorący udział w Bożych miste-

turgiques et paroissiales”. Por. AWSDACz, Kronika seminaryjna, t. 1, 210-211.

⁹¹ „Godzina liturgiczna” organizowana była zazwyczaj w sobotni wieczór, a jej celem było przygotowanie do niedzielnej liturgii eucharystycznej, aby wszyscy mogli lepiej poznać, zrozumieć i pokochać wzniosłą liturgię zawartą w tekstach liturgicznych. Por. MCh 4 (1932-1933) 6-7, 201.

⁹² M. KORDEL, *Na marginesie obrad sekcji liturgicznej*, 229-235; P. JURA, *Dzieje ruchu liturgicznego w Polsce*, Łódź 2009, 214.

⁹³ M. KORDEL *Na marginesie obrad sekcji liturgicznej*, 232.

⁹⁴ TENŻE. rec.: R. STAPPER, *Katholische Liturgik*, 333.

⁹⁵ J. KOPEĆ, *Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 38 (1985), 271.

riach partycypuje w wiecznym kapłaństwie Chrystusa, a ponadto jest współodpowiedzialny za sprawowanie kultu. W liturgii *lex credendi* staje się *lex orandi*. Liturgia poucza wiernych o prawdach wiary, tym samym zachodzi ścisły związek między wiarą a liturgią i wynikającym z niej uświęceniem chrześcijan. W liturgii wszystko służy ku zbawieniu człowieka, które staje się przez Chrystusa. Dlatego przywrócenie kontaktu między liturgią Kościoła a wiernymi, między innymi w nauczaniu w seminarium, stanowiło istotny cel i sens działań „Mysterium Christi” w Polsce. Wynikało ono z głównych założeń ruchu liturgicznego w świecie. Podkreślano, że w nauczaniu szkolnym, akademickim, liturgia nie może pozostawać tylko wiedzą i teoretyczną nauką. Młodemu człowiekowi należy ukazywać ją jako umiejętność życia z Kościołem, albowiem kładzie ona fundamenty pod budowę dojrzałej wiary. Ponadto w liturgii dostrzeżono źródło przeżyć religijnych i ośrodek uaktywnienia wiernych. W seminarium alumni powinni być wyuczeni nie tylko pewnej ilości niezbędnych rubryk i przepisów, jak to się działo dotychczas, ale należało sięgnąć głębiej i urobić ich liturgicznie, przez obudzenie zamiłowania do liturgii. Klerycy podczas studiów powinni otrzymać kulturę liturgiczną i opuszczać seminarium nie tylko jako teologowie, ale jako kapłani-ofiarnicy. „Mysterium Christi” ukazywało nowy nurt w wychowaniu seminaryjnym, na którym ciążyą między innymi dwa obowiązki: nauczyć liturgii i w niej wychować przyszłych kapłanów. Przez potrzebę właściwego spojrzenia na liturgię w seminarium podkreśliło tym samym, że właśnie liturgii przysługuje naczelne miejsce w życiu Kościoła, ponieważ ona jest tym źródłem, z którego czerpie on siłę i dynamizm apostołski.

Liturgy and its Place in Priestly Formation in Seminaries, presented in the Liturgical Periodical „Mysterium Christi” (1929-1939) Summary

“Mysterium Christi” liturgical magazine issued in Krakow in the years 1929-1939. The main inspirator was Fr. Michał Kordel (d. 1936), a tireless promoter of the Liturgical Movement in Poland and Fr. Jan Korzonkiewicz (d. 1932). Other editors to close the magazine due to the outbreak of World War II were: Stanisław Bross (d. 1982) and priest Kazimierz Bieszk (d. 1946). The periodical used popular-science langu-

age. He set himself the goal of opening to readers „treasures of prayers, songs, readings and activities of the praying Church”. The work was enormous. It was understood that the Church’s liturgy must be known, understood, loved and properly experienced. But to achieve this must be explored, learned and studied. The liturgical movement that was developing in Poland at that time provoked considerable interest in the liturgy of both the clergy and the faithful. They wanted to learn more about its content and spirit. However, to make this possible, the clergy had to be recruited for the liturgical idea, because it determined the successful development of liturgical life. The urgency of the matter was to place greater emphasis on the liturgy in seminaries. They should train and equip the alumni with love and a sound knowledge of the liturgy, which is necessary in the future liturgical apostolate. The editors of „Mysterium Christi” were aware of the fact that there were not many seminars in Poland that somehow implemented the ideals of the liturgical movement. The seminars presenting the proper model of liturgical education were: Gniezno, Kraków (seminar from Częstochowa, Krakow, Silesia), Lublin, Lviv, Pelplin, Płock and Pińsk. It was demanded that the liturgy be a separate subject, excluded from pastoral theology, and that the lecture that touched upon it was broader than the previous rubric. Teaching liturgics and liturgical didactics in seminary seminaries should be at a truly scientific level. It was recommended to teach liturgics for four years, two hours a week, and thus to shape the correct liturgical formation in future adepts to the priesthood, through various means of its dissemination. In „Mysterium Christi” it was emphasized that in academic teaching, seminary liturgy can not remain only knowledge and theoretical science. It should be shown to the young man as the ability to live with the Church, for he puts the foundations for building a mature faith. Moreover, in the liturgy, the source of religious experiences and the center of activating the faithful were noticed. In the seminar alumni should be taught not only a certain number of necessary headings and regulations, as it was done so far, but it was necessary to reach deeper and make them liturgically, by awakening the passion for liturgy.

During their studies, clergymen should receive liturgical culture and leave the seminary not only as theologians but as priest-sacrificers. „Mysterium Christi” showed a new trend in seminary education, which includes two duties, among others: to teach the liturgy and raise future priests in it. Because of the need to look at the liturgy in the seminary, it emphasized that the liturgy belongs to the supreme place in the life of the

Church, because it is the source from which she draws apostolic strength and dynamism.

Słowa kluczowe: czasopismo, dydaktyka, formacja, kleryk, liturgia, liturgista, ruch liturgiczny, seminarium duchowne.

Keywords: journal, didactics, formation, cleric, liturgy, liturgist, liturgical movement, seminary.

Bibliografia

I. Źródła

1. Archiwalne

ARCHIWUM ARCHIDIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ W CZĘSTOCHOWIE
sygn. AP 116, Akta personalne ks. Karola Makowskiego

ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W GНИЕŹNIE
sygn. Pers. A 92. Akta personalne ks. Stanisława Brossa

ARCHIWUM WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO ARCHIDIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ W CZĘSTOCHOWIE
sygn. brak, Kronika seminaryjna, t. 1.

ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W POZNANIU
Zbiory Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, sygn. 56, Teczka. Korespondencje i inne akta luźne za lata 1935-1939; sygn. 62: Teczka. Korespondencje i inne akta luźne za lata 1935-1937

2. Drukowane

B [ogdański] A., Śp. ks. Karol Makowski (1884-1936), „Kronika Diecezji Włocławskiej” 30 (1936), 212-213.

Czy wiesz kto to jest?, red. S. Łoza. Warszawa 1938.

Fundusz Stypendialny im. Ks. Rektora Dra K. Makowskiego, „Niedziela” 12 (1937) 14, 164.

Gieszczykiewicz M., *Moje wspomnienia o rektorze Seminarium*, w: *X. Jan Korzonkiewicz. Życie i działalność*, red. M. Kordel, Kraków 1934.

Kordel M., *Liturgia, liturgiści a rubryki*, „Gazeta Kościelna” 36 (1929), 234.

Kordel M., *Msza święta recytowana*, MCh 1 (1929-1930) 2, 18-22.

- Kordel M., *Na marginesie obrad sekcji liturgicznej*, MCh 2 (1931), 229-235.
- Kordel M., *W 1300 rocznicę czwartego Synodu toletańskiego (05 12 633 – 05 12 1933)*, MCh 5 (1933-1934), 11-17.
- Kordel M., *Ks. Korzonkiewicz jako liturgista*, w: *X. Jan Korzonkiewicz. Życie i działalność*, red. M. Kordel, Kraków 1934.
- Korniłowicz W., *Praca nad ożywieniem ruchu liturgicznego w Polsce*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Łodzi (03-05 4 1929)*, Kielce 1929, 261-262.
- Kozłowski J., *Sposób i metoda nauczania liturgii w seminariach duchownych*, MCh 5 (1933-1934), 21-25; 53-55.
- Ks. dr Jan Korzonkiewicz*, MCh 4 (1932-1933), 33.
- Ks. Karol Makowski prezesem Związku Zakładów Teologicznych w Polsce*, „Niedziela” 11 (1936) 18, 215.
- Machay F., *Nad mogiłą śp. ks. Michała Kordela*, „Gazeta Kościelna” 43 (1936), 394-395.
- [Makowski K.], *Słowo moderatora*, w: *Pięciolecie Sodalitacji Mariańskiej alumnów Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie 1927-1932*, Kraków 1932, 3-4.
- Makowski K., *Lewicy w służbie Pana*, Kraków 1933.
- Neoprezbiter. Liturgia w seminarium duchownym*, MCh 4 (1932-1933), 116-117.
- Pamiętnik piątego zjazdu [Zakładów Teologicznych w Polsce] odbytego w Łodzi 3 IV – 5 IV 1929*, Kielce 1929.
- Pamiętnik siódmego zjazdu [Zakładów Teologicznych w Polsce] odbytego w Wilnie 19 IV – 21 IV 1933*, Wilno 1934.
- Parsch P., *Akcja liturgiczna w Austrii*, tłum. H. Lutostańska. MCh 2 (1931), 118-123; 167-173.
- Przygoda J., *O potrzebie i korzyściach „Kółka liturgicznego” w seminariach duchownych*, MCh 3 (1931-1932), 39-41.
- Redakcja, *Ordo divini officii recitandi et sacri pergendi pro anno Domini 1927*, Katowice 1926.
- Redakcja, *Ordo divini officii recitandi et sacri pergendi pro anno Domini 1928*, Kraków 1927.
- Renata S.M., *Co to jest liturgia?*, MCh 3 (1931-1932), 284-290.
- Renata S.M., *Liturgia a papieżu XX wieku*, MCh 4 (1932-1933), 11-19.
- Spors B., *Muzyka kościelna według woli Kościoła*, MCh 2 (1931), 64-69; 132-137; 213-217; 259-266; 303-311.
- Szmyd G., *Liturgika katolicka*, Lwów 1930.
- Świerczek W., *Niedziela w seminarium duchownym jako objaw życia liturgicznego*, w: *Pamiętnik siódmego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w Wilnie (19-21 4 1933)*, Wilno 1934, 342-353.

- W. L., *Rekolekcje „sakramentalne”*, MCh 10 (1938-1939), 83-85.
- Wronka A., *Pierwszy Międzynarodowy Kongres liturgiczny w Antwerpii (22-27 7 1930)*, MCh 1 (1930) 6, 21-28.
- Wronka A., *Najaktualniejsze zagadnienia życia liturgicznego i ich wpływ na kierunek wykładów liturgicznych*, MCh 4 (1932-1933), 192-197; 268-273.
- Wronka A., *Cele i dążenia współczesnego ruchu liturgicznego*, MCh 7 (1936), 143-149.
- Życie z Kościołem alumnów w częstochowskim seminarium. Kronika liturgiczna, MCh 6 (1934-1935), 87-89.

II. Opracowania

- Borowski E., *Noty biograficzne o zmarłych kapłanach diecezji pińskiej*, Drohiczyn n. Bugiem 1982 (mps w Archiwum Diecezjalnym w Drohiczynie).
- Bukalski S., *Życie i działalność ks. Karola Makowskiego (1884-1936)*, Kraków 1991 (praca magisterska).
- Buxakowski J., *Śp. Ks. Józef Grochocki 1894-1961*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 15 (1962), 52-54.
- Człapa S., *Ks. dr Kazimierz Bieszk jako liturgista*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. W. Schenk, t. 4, Lublin 1982, 55-105.
- Dadak S., *Wspomnienie o ks. Michale Kordelu w 80 rocznicę urodzin*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 25 (1972), 354-356.
- Dębiński J., *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918-1939*, Toruń 2010 (rozprawa habilitacyjna).
- Dujka S., *Ksiądz Władysław Kornilowicz (1884-1946) jako prekursor odnowy liturgii*, Lublin 1979 (praca magisterska, mps).
- Fijałkowski J., *Życie liturgiczne w świetle koncepcji ks. Michała Kordela i Konstytucji o świętej Liturgii*, Warszawa 1970 (praca magisterska, mps).
- Frątczak W., *Rzeszewski Marian*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VIII, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, 506-511.
- Frukacz M., *Rektorzy Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Częstochowskiej*, „Niedziela Częstochowska” 44 (2001) 40, 4-5
- Gładysz B., *Liturgiczne znaczenie hymnów brewiarzowych*, Poznań 1938.
- Grzebień L., *Kornilowicz Władysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, 141-142.
- Grzybowski M., *Nowowiejski Antoni Julian*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, 566-574.
- Hołodok S., *Jałbrzykowski Romuald*, EK, t. VII, red. S. Wielgus i in., Lublin 1997, kol. 737-738.
- Jacewicz W. – Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945*, z. 4, Warszawa 1978.

- Jagosz M., *Kordel Michał*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, 135-140.
- Jagosz M., *Korzonkiewicz Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, 144-153.
- Janaczek S., *Świerczek Wendelin*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, red. L. Grzebień – H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, 292-295.
- Jura P., *Dzieje ruchu liturgicznego w Polsce*, Łódź 2009.
- Kapuściński J., *Pierwszy rektor seminarium – ks. dr Karol Makowski (1884-1936)*, „Niedziela Częstochowska” 55 (2012) 50, 5.
- Kapuściński J., *Rektorzy Częstochowskiego Seminarium Duchownego w latach 1926-2011*, VeC 2 (2014), 375-408.
- Kołodziejczyk M., *Profesorowie i wykładowcy częstochowskiego seminarium duchownego w Krakowie*, CzST 2 (1974), 173-200.
- Kopeć J., *Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 38 (1985), 265-285.
- Koperek S., *Ks. Michał Kordel w kontekście polskiego ruchu liturgicznego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988), 136-155.
- Krakiwiak Cz., *Michalak Józef*, EK, t. XII, red. E. Ziemiann, Lublin 2008, kol. 794.
- Kruppik J., *Rola liturgii w katechezie młodzieżowej*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 18 (1965), 226-229.
- Kubicki J., *Biskup Andrzej Wronka (1897-1974) jako liturgista*, Lublin 1977 (praca magisterska, mps).
- Kudyba S., *Działalność naukowo-liturgiczna ks. Stanisława Szurka w środowisku lwowskim*, Rzeszów 1975 (praca magisterska).
- Lechicki Cz., *Korzonkiewicz Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, red. I. Kopernicki – M. Kozłowska, Wrocław 1968-1969, 181-183.
- Liedtke A., *Dominik Konstanty*, EK, t. IV, red. R. Łukaszyk i in., Lublin 1985, kol. 63.
- Lipiński F., *Kordel Michał*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, red. I. Kopernicki – M. Kozłowska, Wrocław 1968-1969, 55.
- Mandziuk J., *Wronka Andrzej*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, red. L. Grzebień – H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, 448-451.
- Mross H., *Bieszk Kazimierz*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. V, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, 108-111.
- Mross H., *Grochocki Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. V, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, 518-519.
- P[atykiewicz] W. – P[lacek] J., *Ks. Karol Makowski (1884-1936)*, CzWD 38 (1964) 7, 167.
- Piotrowski E., *Działalność liturgiczno-duszpasterska ks. Gerarda Szmyda (1885-1938)*, Kraków 1979 (praca doktorska, mps).

- Piotrowski E., *Ksiądz Gerard Szmyd (1885-1938)*, „*Studia Lubaczoviensia*” 1 (1983), 117-129.
- Redakcja, *Życiorys i bibliografia prac ks. biskupa Andrzeja Wronki*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 26 (1973), 170-176.
- Schenk W., *Eisenhofer Ludwig*, EK, t. IV, red. R. Łukaszyk i in., Lublin 1985, kol. 763.
- Schenk W., *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz bp, t. 3, cz. 2, Lublin 1977, 43-74.
- Skoczylas K., *Związek Zakładów Teologicznych im. św. Jana Kantego w Polsce*, „*Studia Włocławskie*” 20 (2018), 25-42.
- Sroka J., *L'apport de l'abbé Michel Kordel au mouvement liturgique polonaise*, vol. 1-2, Roma 1972.
- Sroka J., *Odnowa liturgii przed Soborem Watykańskim II w Polsce*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 29 (1976), 179-189.
- Sroka J., *Apostolstwo liturgiczne ks. Michała Kordela w „Mysterium Christi”*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 29 (1976), 221-227.
- Stopniak F., *Niechaj Michał*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VI, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, 536-539.
- Świerżawski W., *Pro cuius amore*, Wrocław 1984, 163-182.
- Weder Z., *Ksiądz Józef Michalak liturgista polski*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. W. Schenk, t. 4, Lublin 1982, 17-52.
- Weryński H., *Zasłużony prekursor ks. Jan Korzonkiewicz*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 25 (1972), 351-354.
- Wolniewicz M., *Śpikowski Władysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, red. L. Grzebień – H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, 283-287.
- Wosiek R., *Korniłowicz Władysław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, red. I. Kopernicki – M. Kozłowska, Wrocław 1968-1969, 38-89.
- Wykaz pracowników nauki polskiej od XV w. do 1970 roku*, red. J. Żurawicka i in., t. 1-2, Warszawa 1983-1986.
- Zieliński S., *Ksiądz Michał Kordel liturgista polski*, Kraków 1971 (praca licencjacka, mps).
- Związek J., *Kubina Teodor*, EK, t. X, red. A. Szostek i in., Lublin 2004, kol. 136-137.
- Związek J., *Powstanie diecezji częstochowskiej*, CzST 2 (1974), 13-38.
- Związek J., *Z dziejów życia liturgicznego w diecezji częstochowskiej*, CzST 8 (1980), 279-304.

III. Netografia

- Stapper Richard Wilhelm Franz Prof. Dr. Lehrstuhl für Pastoraltheologie 1919-1935*, w: <https://www.unimuenster.de/F B2/fakultaet/emeriti/stapper.html>, [20.06.2019].

Główne założenia programu nauki religii gimnazjum wyższego z 1926 r.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. przystąpiono do tworzenia nowego systemu edukacji, a co za tym idzie do opracowania programów nauczania odpowiadających przyjętym rozwiązaniom organizacyjnym. W zakresie szkolnictwa średniego ogólnokształcącego przyjęto w tym czasie dwa szczeble programowe: trzyletni przygotowawczy i pięcioletni systematyczny, które określano mianem gimnazjum niższego i wyższego. Podzielono je na trzy zasadnicze wydziały (profile): matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny (z nauką języka łacińskiego) i klasyczny (z nauką języka łacińskiego i greckiego)¹. Taki ustroj szkoły średniej przetrwał aż do czasów reformy jędrzejewiczowskiej w 1932 r. Dla tego typu szkół należało przygotować programy dla poszczególnych przedmiotów, w tym do nauki religii rzymskokatolickiej. Episkopat Polski powołał w tym celu specjalną komisję, a następnie wytypował ks. Koronata Piotrowskiego, zlecając mu opracowanie projektu programu nauki religii. Ów program ewoluował przez lata, co widać w kolejnych jego edycjach. W niniejszym opracowaniu poddano analizie wersję programu nauki religii w gimnazjum wyższym z 1926 r., szukając odpowiedzi na pytanie: jaki był kontekst jego publikacji i jakie treści nauczania on zawierał? Podjęta refleksja obejmuje okres od jego wydania do likwidacji gimnazjum wyższego, co nastąpiło w 1932 r. w wyniku wejścia w życie *Ustawy o ustroju szkolnictwa*, dokonującej całościowej reformy ustrojowej i programowej w kraju.

KS. ROMAN CEGLAREK – dr hab. teologii, wykładowca katechetyki w Wyższym Instytucie Teologicznym w Częstochowie oraz w Wyższym Seminarium Duchownym Archidiecezji Częstochowskiej i Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Sosnowieckiej w Częstochowie, członek Stowarzyszenia Katechetów Polskich.

¹ J. HELLMANN, *L'enseignement secondaire*, w: *L'Éducation en Pologne*, Genève 1931, 132-136.

1. Reforma programów nauczania w państwowym gimnazjum wyższym do 1926 r.

Odrodzone państwo polskie, które przez ponad stulecie pozostawało pod zaborami trzech mocarstw, rozpoczęło proces integracji narodowej między innymi poprzez reformowanie szkolnictwa, tak aby ujednoczyć system edukacji w całym kraju. Skupiono uwagę na sprawach organizacyjnych i legislacyjnych oraz programowych. Impulsem do ich podjęcia była publikacja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [WRiOP] pt. *Program naukowy szkoły średniej*². Zawarto w niej ogólne wytyczne dla nowych programów, które miały powstawać dla wszystkich przedmiotów szkolnych. Tworzone w tym czasie projekty programów dla gimnazjum wyższego były konsultowane z nauczycielami szkół wyższych i średnich oraz stowarzyszeniami krajowymi i lokalnymi nauczycieli. Już w 1920 r. ukazał się szczegółowy program dla klasy pierwszej³ wraz z ramowym programem dla pozostałych klas⁴. Całkowity program dla gimnazjum wyższego resort oświaty wydał dopiero w 1922 r.⁵ Nie zamykało to jednak dalszych prac nad programem. Dotychczasowa jego wersja była raczej tymczasową propozycją programową, która wręcz domagała się merytorycznej oceny i weryfikacji w praktyce szkolnej. Podkreślało to Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego we wstępie do programu, pisząc: „Jego przeznaczeniem jest podlegać próbie i w ogniu opartej na doświadczeniu szkolnym krytyki nieustannie się doskonalić. Wymaga to, oczywiście, na dłuższy okres czasu rozmierzonej pracy, do udziału w której Ministerstwo powołuje każdego nauczyciela i każdą nauczycielkę szkół średnich. Tego rodzaju zbiorowa praca musi wyjść na dobre każdemu planowi nauczania. Tem bardziej jest ona potrzebna, gdy mamy do czynienia z programem, zrywającym w wielu punktach z utartą rutyną szkolną i pomyślanym w du-

² *Program naukowy szkoły średniej*, Warszawa 1919.

³ W literaturze przedmiotu, w odniesieniu do klasy pierwszej gimnazjum wyższego, używano również zamiennie zwrotu – klasa czwarta. Było to związane z praktyką liczenia klas od pierwszej klasy gimnazjum niższego, traktując je jako integralną część szkoły średniej.

⁴ *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum wyższe. Program klasy IV (I) i ramy programu dla klas następnych*, Warszawa 1920.

⁵ *Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny*, Warszawa 1922; *Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy*, Warszawa 1922; *Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny*, Warszawa 1922.

chu szeroko zakrojonej reformy nie tylko typów szkoły średniej, lecz również stosowanych w niej metod nauczania”⁶. Program gimnazjum wyższego miał ujednoczyć treści nauczania w całym państwie, a przy tym wyeliminować jego mankamenty oraz udoskonalić proces nauczania poprzez zerwanie z dotychczasowym werbalizmem i bierną postawą ucznia na rzecz nauczania pogładowego, z zastosowaniem różnych form aktywizacji i motywowania do samodzielnego zdobywania wiedzy.

Zgodnie z założeniami resortu oświaty, program był wdrażany i zarazem oceniany przez nauczycieli. Dość szybko okazało się, że zaproponowany w nim materiał nauczania jest zbyt obszerny, że przewidziano za dużą liczbę godzin w tygodniowym planie zajęć i że wymagania zdefiniowane w programie dla poszczególnych klas są za wysokie. Ponadto zauważono, że na jego realizację miały także wpływ inne czynniki, jak chociażby niedobory w zakresie kadry nauczycielskiej czy ograniczone środki budżetowe. Skłaniało to Ministerstwo WRiOP do rewizji programu i podjęcia odpowiednich kroków w celu opracowania wersji bardziej realnej, możliwej do zrealizowania w praktyce szkolnej i dostosowanej do poziomu intelektualnego młodzieży⁷. Zainicjował je minister Stanisław Grabski, wydając 17 lipca 1925 r. rozporządzenie w sprawie programu w gimnazjum wyższym. Miało ono charakter ogólny i doraźny, dokonując tymczasowo, w obrębie niektórych przedmiotów szkolnych, redukcji liczby godzin oraz materiału nauczania⁸. Proponowane w nim rozwiązania były weryfikowane przez cały rok szkolny 1925/1926. Okazało się jednak, iż jego ramowe przedstawienie domaga się doprecyzowania. Potwierdził to kierownik Ministerstwa WRiOP Józef Mikulski-Pomorski, wprowadzając kolejne rozstrzygnięcia w tym zakresie, stwierdzając: „W celu dalszego przeprowadzenia uproszczeń, zapoczątkowanych wzmiankowanym rozporządzeniem, oraz szczegółowszego ujęcia ogólnych jego wskazań, do czego dostarczyły obfitych przyczynków referaty szkół i Kuratoriów, [...] ustanawiam nową redakcję programów gimnazjum wyższego. Nie są to nowe programy, lecz programy dotąd obowiązujące, z których usunięte zostało przeładowanie materiałem naukowym. Ustalone w ten sposób i ogłoszone w osobnej broszurze

⁶ *Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny*, V-VI.

⁷ A. ZIELEŃCZYK, *Z dziejów tworzenia programu szkoły średniej*, „Oświata i Wychowanie” 1 (1929) 5, 503-504.

⁸ Dz. Urz. MWRiOP 1925, nr 14, poz. 142 (*Rozporządzenie ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1925 r. w sprawie programów gimnazjum wyższego*).

obowiązują w gimnazjach państwowych od 1 września 1926 roku⁹. Poprawione i udoskonalone programy opracowano i wydano drukiem dla wszystkich przedmiotów szkolnych dla każdego wydziału (profilu) gimnazjum wyższego¹⁰, w tym również dla nauki religii¹¹.

2. Treści nauczania religii w gimnazjum wyższym

Program składał się zasadniczo z dwóch części: z programu szczegółowego i uwag metodycznych. W pierwszej części znalazł się materiał nauczania przewidziany dla poszczególnych klas pięcioletniego gimnazjum. Był on poprzedzony myślą przewodnią (ujętą hasłowo), która wyznaczała zasadniczy kierunek pracy dydaktycznej i wychowawczej w danej klasie na cały rok szkolny. I tak w klasie pierwszej (czwartej) wiodącym tematem miała być liturgika, w klasie drugiej i trzeciej (piątej i szóstej) – historia Kościoła, w czwartej (siódmej) – nauka wiary (dogmatyka), a w piątej (ósmej) – nauka moralności (etyka)¹².

Jeśli chodzi o klasę pierwszą, to starano się podać zagadnienia liturgiczne nie w ujęciu rubrycystycznym, ale koncentrując się na życiu chrześcijanina w obrzędach Kościoła. Elementy treściowe zamknięto w dwóch blokach tematycznych. Pierwszy z nich ukierunkowany był na obowiązek oddawania czci Bogu. Z kolei drugi traktował o łasce potrzebnej do jego wypełniania. Po wstępnych tematach dotyczących przymiotów Boga, Jego potęgi i majestatu, ulokowano cykl katechez poświęconych modlitwie prywatnej i publicznej, będącej wyrazem czci względem Niego. Przybliżyły one zagadnienie modlitwy codziennej, jej konieczności w życiu chrześcijanina i jej różnych form, prezentowały przejawy modlitwy wspólnotowej, wskazując na rodzaje nabożeństw oraz symbolikę liturgiczną. Ważną partią materiału nauczania były tematy zogniskowane wokół roku kościelnego. Dotyczyły one między innymi takich kwestii jak: jego podział czasowy, święta i obrzędy, ze szczególnym uwzględnieniem uroczystości polskich patronów, świąt maryjnych

⁹ Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 12, poz. 141 (*Rozporządzenie ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 lipca 1926 r. w sprawie programów gimnazjów państwowych*).

¹⁰ *Program gimnazjum państwowego. Wydziały: matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny, klasyczny*, Warszawa 1926.

¹¹ *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum wyższe. Religia rzymsko-katolicka*, Warszawa 1926.

¹² Tamże, 3-29.

i narodowych. Drugi blok tematyczny skupiał się na sakramentach i sakramentaliach, pokazując, w jaki sposób Bóg towarzyszy człowiekowi przez całe jego życie, dając mu łaski potrzebne dla wzrostu duchowego i chrześcijańskiej dojrzałości¹³.

W kolejnych dwóch klasach omawiano historię Kościoła, przedstawiając jego dzieje od starożytności do epoki humanizmu (klasa druga), a następnie od reformacji do nowożytności (klasa trzecia). Nauka historii Kościoła w klasie drugiej rozpoczynała się od zaprezentowania kontekstów społeczno-politycznych i religijnych w Palestynie przed przyjściem Jezusa Chrystusa, by następnie ukazać początki Kościoła i jego cel oraz prześladowania, jakich doświadczał zarówno od pogan, jak i od Żydów. Dopelnieniem tych treści były tematy poświęcone życiu pierwszych chrześcijan. Przy tej okazji omawiano również kształtującą się hierarchiczną strukturę Kościoła oraz nauczanie religijne związane z życiem i działalnością ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich. Sporo uwagi program poświęcał także rodzącym się w tym czasie herezjom oraz próbom ich przezwyciężenia w epoce doktorów Kościoła. Kolejny blok tematyczny poświęcony był losom Kościoła w średniowieczu. Ten cykl katechez rozpoczynał się od ukazania genezy powstania państwa kościelnego, poprzez przedstawienie roli Karola Wielkiego w doprowadzeniu do rozkwitu Kościoła. Ulokowano tu również katechezy przybliżające tło schizmy wschodniej i akcje misyjne wśród Słowian, ze szczególnym uwzględnieniem chrystianizacji Polski. Kolejne katechezy omawiały reformę gregoriańską oraz dalsze dzieje Kościoła w Polsce, by następnie podjąć temat wypraw krzyżowych, rozkwitu życia zakonnego i rozwoju szkolnictwa oraz losów papieżstwa w okresie niewoli awiniońskiej i kwestię odrodzenia w zakresie nauki i sztuki w epoce humanizmu. Z kolei w klasie trzeciej program koncentrował się na działalności Marcina Lutra i zapoczątkowanej przez niego reformacji w Europie, ukazując również rozwój protestantyzmu w Polsce. W tym kontekście przedstawiał katolicką reformę Kościoła związaną z postanowieniami Soboru Trydenckiego oraz powstaniem nowych zakonów, działalnością wybitnych postaci Kościoła i ekspansją misyjną. Kontynuacją tych tematów były katechezy poświęcone przyczynom i skutkom rewolucji francuskiej oraz odrodzeniu życia religijnego po jej zakończeniu, z uwzględnieniem sytuacji Kościoła w Polsce. Całość historii Kościoła zamykały kwestie społeczne podejmowane w papieskich dokumentach w czasach nowo-

¹³ Tamże, 3-5.

żytnych¹⁴. Równolegle z przedstawianiem przez dwa lata losów Kościoła w świecie i w kraju, ukazywano postaci świętych jako wzór życia chrześcijańskiego i utrwalano prawdy wiary i zasady moralne, sięgając do katechizmu.

W klasie czwartej naczelną ideą programu była nauka wiary, co oznacza, że materiał nauczania został zogniskowany na zagadnieniach dogmatycznych. W zakresie pierwszego bloku tematycznego podjęto kwestię istoty, sensu i genezy religii, wraz z przedstawieniem dowodów historycznych, moralnych, filozoficznych i teologicznych na istnienie Boga. Kolejne trzy dotyczyły natury i przymiotów Boga oraz przedstawiały rodzaje, przymioty i źródła objawienia. Z kolei pozostałe były ujęte w formie traktatów, prezentując podstawową tematykę dla danej dziedziny teologicznej, grupując i rozważając jej najważniejsze problemy. Rozpoczynały się od chrystologii, by następnie przybliżyć uczniom zagadnienia z zakresu charytologii, sakramentologii i eschatologii, podejmując odpowiednio kwestię osoby Jezusa Chrystusa, łaski, sakramentów i rzeczy ostatecznych¹⁵.

W ostatniej klasie gimnazjum wyższego przewodnią myślą programu była nauka moralności (etyka). Na czoło programu wysunięto najpierw elementy etyki ogólnej. W ramach tego bloku tematycznego omawiano: przedmiot, cel i źródła etyki, człowiek jako istota moralna, norma podmiotu moralności, moralność czynów ludzkich oraz cnoty i grzechy. W drugiej części programu analizowano natomiast wybrane aspekty etyki szczegółowej, które ujęto w trzy grupy tematyczne: obowiązki względem Boga, siebie samego i drugiego człowieka (życie rodzinne, społeczne)¹⁶.

3. Uwagi metodyczne związane z realizacją programu nauki religii w gimnazjum wyższym

Integralną częścią programu były uwagi metodyczne, o czym wspomniano już wyżej, które w głównej mierze skupiły się na materiale i sposobach nauczania oraz praktykach religijnych. Zwrócono uwagę, by materiał nauczania poszczególnych klas (liturgika, historia Kościoła, dogmatyka, etyka) nie był traktowany w ramach prowadzonych zajęć w sposób odrębny dla każdej z nich, ale tworzył harmonijną całość,

¹⁴ Tamże, 9-23.

¹⁵ Tamże, 23-29.

¹⁶ Tamże, 29-34.

a przy tym nie ograniczał się do przekazu samej wiedzy, lecz posiadał odniesienia do praktycznego zastosowania, ze szczególnym uwzględnieniem wzorców osobowych godnych naśladowania. Zobligowano katechetę, by lekcje religii nie przypominały wykładów akademickich, ale były dostosowane do rozwoju psychofizycznego młodzieży i posiadały elementy aktywizacji poprzez zastosowanie różnych metod i form pracy oraz środków dydaktycznych. Przekaz miał być ożywiony chociażby przez sięganie i analizowanie na lekcji religii tekstów biblijnych, dzieł teologicznych i dokumentów kościelnych oraz korzystanie z map i ilustracji w celu zobrazowania pewnych treści. Ponadto w uwagach metodycznych zachęcano katechetów, by proponowali uczniom sięganie po literaturę religijną nadobowiązkową, po to by poszerzać jej horyzonty w zakresie teologii i kształtować mentalność dojrzałego katolika. Lektura miała być powiązana z robieniem streszczeń, pisaniem referatów i tworzeniem zbiorów cennych myśli. Wzywano katechetów, by styl prowadzenia lekcji religii był nacechowany cierpliwością, życzliwością i pogodą ducha nawet w sytuacji, gdy gimnazjaliści wyrażają swój negatywny stosunek do niektórych kwestii zawartych w programie, kontestują i stawiają kontrargumenty. W uwagach ujęto to w sposób następujący: „Nauczyciel powinien liczyć się bardzo z psychiką młodzieży, gdy chodzi o poglądy i zdania, przeciwne nauce katolickiej. Wszelkie unoszenie się niechęcią, a tem więcej przytyki lub docinki nie tylko sprzeciwią się duchowi nauki i stanowisku nauczyciela religii, lecz osiągają wśród dojrzałej młodzieży nawet przeciwny skutek. Nauczyciel religii powinien nauczaniu dawać siłę przekonania własnego, szlachetnego, pełnego miłości wyrozumienia dla ludzi. Słowa Skargi: «herezja zła, lecz ludzie dobrzy» – powinien mieć ustawicznie na pamięci. Wolny od pobłażliwości grzesznej i gorszącej – nauczyciel religii Chrystusowej, w duchu Mistrza, leczy i podnosi”¹⁷. Ponadto apelowano, by przekaz treści na lekcji religii, zwłaszcza w zakresie nauki wiary (dogmatyka) i moralności (etyka), był pozytywny, jasny, spójny i całościowy¹⁸. Zastosowano w tym zakresie rozwiązania, które sprawdziły się już w dziejach katechezy, chociażby w okresie konfrontacji z reformacją, gdy w opracowywanych w tym czasie katechizmach przyjęto zasadę podawania prawd nauki chrześcijańskiej w sposób pozytywny, pozbawiony akcentów polemicznych, uznając, iż najlepszą obroną wiary będzie głęboka i całościowa znajomość prawd wiary.

¹⁷ Tamże, 38.

¹⁸ Tamże, 38-39.

4. Kontynuowanie prac nad reformą programu nauki religii w gimnazjum wyższym

Wydanie w 1926 r. programów dla poszczególnych przedmiotów, w tym dla religii, nie zakończyło prac nad ich ostatecznym kształtem. Ministerstwo nadal je reformowało, korygując materiał nauczania, wprowadzając nowe przedmioty bądź zmieniając przydział godzin. Nie ingerowało w proces udoskonalania programu nauki religii, jedynie określiło limit godzin przeznaczony na ten przedmiot. W tygodniowym planie nauczania przewidziano dwie godziny na lekcje religii, czyli dokładnie tyle samo, co dotychczas¹⁹. Dalszą reformą programu nauki religii w gimnazjum wyższym zajęła się strona kościelna. Zastanawiając się nad ewentualnymi zmianami w zakresie materiału nauczania, brano pod uwagę opinie różnych środowisk katechetycznych z całej Polski. Dokładnej analizie poddano elementy treściowe klas od drugiej do piątej. Zdaniem wielu katechetyków i katechetów powinien ulec zmianie program historii Kościoła (klasa druga i trzecia), który okazał się zbyt obszerny. Z kolei w zakresie programu z dogmatyki i etyki (klasa czwarta i piąta) domagano się zwiększenia liczby godzin i zdefiniowania na nowo celów nauczania²⁰. Przeprowadzenie zmian w tym zakresie powierzono stowarzyszeniu prefektów szkolnych ze Lwowa. Już 10 kwietnia 1929 r. na kursie katechetycznym w Krakowie, ks. Antoni Ciepliński – naczelnny wizytator nauki religii w kraju – informował zebranych o powstaniu wstępnego projektu, który zakładał w klasie drugiej i w pierwszym półroczu klasy trzeciej historię Kościoła, a w drugim półroczu tejże klasy oraz w klasie czwartej i piątej naukę wiary (dogmatyka) i moralności (etyka)²¹. Dalsze prace w tej materii zostały jednak zawieszono, bowiem resort oświaty podjął intensywne działania w zakresie reformowania programów nauczania w ostatnich trzech klasach szkoły

¹⁹ A. ZIELEŃCZYK, *Z dziejów tworzenia programu szkoły średniej*, 506-509.

²⁰ M. MALAWSKI, *W sprawie podręczników naszych do historii Kościoła*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 16 (1927) 4, 152-153; J. BAGROWICZ, *Nauczanie historii Kościoła w katechetyce polskiej lat 1919-1957*, ABMK 37 (1978), 338; *Wyniki ankiety „Miesięcznika” w sprawie programów szkolnych*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 16 (1927) 4, 165-168; A. SZKLARSKI, *Program nauki religii w gimnazjach*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 16 (1927) 5, 208; S. ABT, *Uwagi o nauczaniu etyki*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 20 (1931) 2, 54-56.

²¹ J. CIEPLIŃSKI, *Nowe plany nauki religii dla szkół powszechnych*, w: *Księga pamiątkowa kursu katechetycznego w Krakowie*, Kraków 1929, 166-167.

powszechnej i w gimnazjum niższym, prowadząc do ich unifikacji. Chodziło o udroźnienie systemu edukacji poprzez ujednoczenie tych programów, sprowadzenie ich do jednej postaci, tak aby umożliwić uczniom szkół powszechnych przechodzenie z tego typu szkoły do analogicznych klas w gimnazjum niższym, co z kolei miało ułatwić promocję do gimnazjum wyższego, a w konsekwencji otworzyć drogę na studia wyższe. W zaistniałej sytuacji strona kościelna skupiła się na opracowaniu nowej wersji programowej dla gimnazjum niższego, odkładając w czasie prace nad programem nauki religii w gimnazjum wyższym. Konsekwencją tej decyzji było to, iż w kolejnym wydaniu programów dla gimnazjum wyższego w 1931 r. nie zamieszczono nowych programów nauki religii, bowiem takowych nie opracowano. Ministerstwo WRiOP zamieściło w nich jedynie krótką informację, iż nadal obowiązuje w tego typu szkole program nauki religii z 1926 r.²². Program ten obowiązywał aż do momentu likwidacji gimnazjum wyższego, co było następstwem zmian systemowych i programowych w oświacie wynikających z wejścia w życie *Ustawy o ustroju szkolnictwa z 1932 r.* Reforma jędrzejewiczowska wprowadziła bowiem w miejsce dotychczasowej szkoły średniej czteroletnie gimnazjum i dwuletnie liceum. Trzeba jednak nadmienić, iż zanim weszły w praktykę szkolną nowe programy, to nadal obowiązywał program nauki religii z 1926 r. Ten nowy zaczął obowiązywać najpierw w klasie pierwszej zreformowanego gimnazjum w roku szkolnym 1936/1937, stopniowo wypierając z roku na rok stary program. Oznacza to, że program nauki religii gimnazjum wyższego był realizowany aż do wybuchu drugiej wojny światowej²³.

Zakończenie

Niezwykle ważną sprawą dla odrodzonego państwa polskiego było stworzenie jednolitego systemu edukacji dla całego kraju, który przez ponad stulecie pozostawał pod panowaniem trzech mocarstw zaborczych. Za zmianami ustrojowymi w zakresie szkolnictwa szła reforma programów nauczania. Dotyczyło to między innymi gimnazjum wyższego. W tego typu szkole, wśród przedmiotów wchodzących w tygodniowy plan zajęć, znalazła się również religia, dla której program opra-

²² *Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny*, Lwów 1931, 3; *Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny*, Lwów 1931, 3; *Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy*, Lwów 1931, 3.

²³ R. CEGLAREK, *Reforma programowa nauczania religii w szkołach w II Rzeczypospolitej w założeniach Ustawy o ustroju szkolnictwa z 1932 roku*, Częstochowa 2018, 197.

cowała strona kościelna. Chociaż stanowił on znaczący krok w kierunku ułożenia wersji programowej odpowiadającej różnym środowiskom katechetycznym w Polsce, to jednak ciągle zakotwiczony był w neoscholastyce, sprowadzając lekcje religii do przekazu pewnego kompendium wiedzy religijnej, w dodatku usystematyzowanej wedle dyscyplin teologicznych czy filozoficznych (liturgika, historia Kościoła, dogmatyka, etyka katolicka). Wyraźnie w nim widać nastawienie na przekazywanie twierdzeń teologicznych, a nie na spotkanie ucznia z żywym i autentycznym słowem Bożym. Nadal jeszcze Pismo Święte odgrywało w nim rolę drugorzędną i pomocniczą, służyło co najwyżej jako materiał ilustracyjny lub uzasadniający do nauki katechizmu. Co prawda pojawia się już w nim tendencja do skierowania uwagi na jakość życia chrześcijańskiego, a więc na praktykowanie wiary na co dzień, a nie tylko na wiedzę o Bogu, to jednak głębsza reforma w tym zakresie dokona się dopiero po 1932 r. W programie z 1926 r. ważne było doskonalenie jego aspektu metodycznego poprzez proponowanie różnych metod i form pracy, szukanie sposobów aktywizacji uczniów i uatrakcyjnienia katechezy oraz budzenie świadomości liczenia się z rozwojem psychofizycznym młodzieży. Były to jednak początki, które swoje rozwinięcie w szerokim wymiarze otrzymały po wejściu w życie *Ustawy o ustroju szkolnictwa*.

The Main Assumptions of the Curriculum for Religious Education in Upper Mid-School of 1926 Summary

Developing a homogenous system of education for the whole country was a primordial issue for a re-born Polish state. The system changes in education were followed by the reform of curricula. Upper mid-schools were also touched by these changes. Religious education was introduced to this type of school and its curriculum was written by Church authorities. Although it constituted an important step towards developing a school programme that would satisfy various religious communities in Poland, it was still no more than a certain compendium of religious knowledge to be taught during RE lessons. It was noticeably focused on theological statements, not on students' meetings with live and authentic Word of God. An advantage of the curriculum of 1926 was its methodological aspect offering various methods and forms of teaching, looking for ways of activating students and making RE lessons more attracti-

ve. Moreover, this curriculum took into account the mental and physical development of adolescents. These were merely the beginnings which were fully developed after the introduction of the *Education System Act* in 1932.

Słowa kluczowe: gimnazjum wyższe, program nauki religii, reforma szkolnictwa, nauczanie religii, materiał nauczania, lekcja religii.

Keywords: upper mid-school, curriculum for religious education, school reform, religious education, teaching materials, RE lesson.

Bibliografia

I. Źródła

Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum wyższe. Program klasy IV (I) i ramy programu dla klas następnych, Warszawa 1920.

Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum wyższe. Religia rzymsko-katolicka, Warszawa 1926.

Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny, Lwów 1931.

Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny, Lwów 1931.

Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy, Lwów 1931.

Program gimnazjum państwowego. Wydziały: matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny, klasyczny, Warszawa 1926.

Program naukowy szkoły średniej, Warszawa 1919.

Rozporządzenie ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1925 r. w sprawie programów gimnazjum wyższego, Dz. Urz. MWRiOP 1925, nr 14, poz. 142.

Rozporządzenie ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 lipca 1926 r. w sprawie programów gimnazjów państwowych, Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 12, poz. 141.

II. Opracowania

Abt S., *Uwagi o nauczaniu etyki*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 20 (1931) 2, 54-56.

- Bagrowicz J., *Nauczanie historii Kościoła w katechetyce polskiej lat 1919-1957*, ABMK 37 (1978), 333-360.
- Ceglarek R., *Reforma programowa nauczania religii w szkołach w II Rzeczypospolitej w założeniach Ustawy o ustroju szkolnictwa z 1932 roku*, Częstochowa 2018.
- Ciepliński A., *Nowe plany nauki religii dla szkół powszechnych*, w: *Księga pamiątkowa kursu katechetycznego w Krakowie*, Kraków 1929, 165-167.
- Hellmann J., *L'enseignement secondaire*, w: *L'Éducation en Pologne*, Genève 1931, 132-136.
- Malawski M., *W sprawie podręczników naszych do historii Kościoła*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 16 (1927) 4, 152-153.
- Szklarski A., *Program nauki religii w gimnazjach*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 16 (1927) 5, 203-208.
- Wyniki ankiety „Miesięcznika” w sprawie programów szkolnych*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 16 (1927) 4, 156-171.
- Zieleńczyk A., *Z dziejów tworzenia programu szkoły średniej*, „Oświata i Wychowanie” 1 (1929) 5, 496-509.